

Priznanje i vrednovanje kriza jezikom ljudskih prava: Slučaj umjetne inteligencije

Miloš, Matija; Parenta, Iva

Source / Izvornik: **Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, 2024, XV, 145 - 175**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.32984/gapzh.15.1.6>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:575245>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-21**

PRAVRI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

dr. sc. Matija Miloš*

dr. sc. Iva Parenta**

PRIZNAVANJE I VREDNOVANJE KRIZA JEZIKOM LJUDSKIH PRAVA: SLUČAJ UMJETNE INTELIGENCIJE***

Ljudska prava i krize redovito se razmatra kao tvorevine u stanju međusobne napetosti. Krize izazivaju ljudska prava, a ljudska prava trebaju pružiti granice u reakciji na krizu i u konačnici ih treba izbaviti iz dugotrajnih ili potencijalno trajnih kriznih stanja. Svrha je ovog rada pružiti nešto drukčije viđenje odnosa između krize i temeljnih prava. Njime se temeljna prava istražuju kao sredstva normativnog konstruiranja kriza, čime se pokazuje kako su ona upletena u postojanje kriza, i to ne samo svojom odsutnošću ili barem potisnutom prisutnošću. Izazov reguliranja umjetne inteligencije pogodan je za propitivanje takva pothvata utoliko što nas podsjeća na to da kriza ne može postojati ako joj se ne pridaje adekvatno normativno značenje. U tom se smislu u ovom radu razlikuju dvije uloge temeljnih prava naspram kriza, one omeđivanja prostora i dijeljenja uloga, te se pokazuje kako se nastojanja uređenja umjetne inteligencije prema njima odnose. Tvoreći pokušaj odgovora na krizu uređenjem rizika, ta nastojanja tvore tek prividni odmak od diskursa temeljnih prava, otvarajući zapravo nove prostore da se upravo s pomoću njih konstruiraju drukčija viđenja krize.

Ključne riječi: kriza, ljudska prava, umjetna inteligencija, hermeneutika

* Dr. sc. Matija Miloš, docent na Katedri za ustavno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (Assistant Professor, Chair of Constitutional Law, Faculty of Law, University of Rijeka): matija.milos@pravri.uniri.hr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3839-0273>

** Dr. sc. Iva Parenta, docentica na Katedri za kazneno postupovno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (Assistant Professor, Chair of Criminal Procedure Law, Faculty of Law, University of Rijeka): iparenta@pravri.uniri.hr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5599-205X>

*** Ovaj je rad sufinanciralo Sveučilište u Rijeci projektom Pravni aspekti digitalne transformacije društva, uniri-drustv-18-252.

1. UVOD

Pandemija koronavirusa naizgled nas je suočila samo s još jednim uprizorenjem prastare dileme: kako ograničiti temeljna prava u izvanrednim okolnostima.¹ Ta je dualnost nečega kriznoga i temeljnih prava u srži ovog rada. Ona je uostalom redovito i u srži literature koja ne progovara samo o srazu pravnog jamstva slobode i izvanrednosti već i o kriznim stanjima uopće i njihovoj interakciji s temeljnim pravima.² Dualnost tih dviju krajnosti koje se urušavaju jedna u drugu, poništavajući se međusobno u mjeri u kojoj jedna uspije prodrijeti na teritorij druge, uvjetuje način na koji vidimo prava građana u kriznim okolnostima. Ljudska su prava krizom ugrožena i treba ih nekako zaštititi od cjelovita gubitka. Kriza je, s druge strane, nešto što zaštitom temeljnih prava treba ukrotiti. Krize i ljudska prava međusobno se istiskuju.

Tu gotovo polarnu podjelu krize i ljudskih prava izazvala je upravo nemušta reakcija hrvatske parlamentarne većine naspram pandemije, koju su drugi autori već vrsno kritizirali.³ Kao što nam je dobro poznato, usprkos tome što je virus nametnuo potrebu ograničenja niza temeljnih prava u mjeri koja je jasno odudarala od uobičajenog, Hrvatski je sabor odbio to prepoznati kao izvanredno stanje u smislu Ustava. Osloenio se umjesto toga na zakonski konstruirani pojam „posebnih okolnosti“.⁴ Jasno je da se u odsutnosti uobičajena opsega ljudskih prava raspoznavalo postojanje krize, ali jednako je tako nedvojbeno da je upravo ustrajanje na normalizaciji ograničenja temeljnih prava omogućilo njezino drukčije priznavanje i vrednovanje. Ne samo da se pandemiji pristupilo kao nečemu što ne traži pojačani politički konsenzus, već se ograničenjima Ustavom zajamčenih prava pristupilo tako da su ustavna jamstva sadržajno oslabljena u odnosu na redovito stanje.⁵ Time se potvrdilo da kriza nije samo faktički izazov koji se rađa zbog ljudske nemoći naspram promjene koja svojom brzinom, iznenadnošću ili razmjerom izaziva ustaljene obrasce preko uobičajene mjere. Nju se ujedno može promatrati kao interpretativnu tvorevinu⁶, a tumačenje značenja i sadržaja ljudskih prava može biti njezina gradivna materija.

U ovom radu želimo apostrofirati baš tu interpretativnu dimenziju krize i propitati kako temeljna prava služe kao topike ili izvori argumentacije kada nastojimo tako razumjeti krizu. Uz taj opisni pothvat, želimo afirmirati upravo takvo poimanje krize

¹ U ovom se radu „temeljna prava“, „ljudska prava“, „pravom zajamčene slobode“ koriste kao sinonimi. Osim tamo gdje smo drukčije naznačili, primjerice kod sintagme „ustavno zajamčena prava“ kao uže kategorije, mislimo na sva pravno kodificirana jamstva prava i sloboda.

² V., primjerice, *Augenstein* 2014, 41–64; *Fitzpatrick* 1994; *Massimo* 2021, 273–314; *McCabe* 2000/2001, 419–460; *Wilde* 1998, 107–128.

³ *Gardašević* 2021, 91–122.

⁴ V. Zakon o dopuni Zakona o sustavu civilne zaštite, Narodne novine, br. 31/20.

⁵ *Gardašević* 2020, 1–4; *Pavković* 2022, 51–70.

⁶ *Authers* i *Charlesworth* 2013, 38.

kao pristup koji bi pravnicima trebao biti posebno zanimljiv. To nam se čini bitnim stoga što se čini da domaća ustavnopravna literatura pristupa krizama poglavito kao faktičkim pojavama. Krize su, piše Smerdel, možda „imanentne funkcioniranju demokratskih političkih sustava“.⁷ Oslanjajući se na rječničku natuknicu koja popisuje niz različitih tumačenja krize, uključujući i ono filozofsko koje krizno stanje vidi kao razdoblje spora što završava nekom odlukom⁸, u svojim raspravama o „krizi demokracije“ Smerdel krize pokazuje kao zbivanja koja je moguće pratiti poput prirodnih pojava. Opisujući put prema konstitucionalizmu na ovim prostorima, naglašava da se mislilo da „je uspjeh zajamčen jer je riječ o normalizaciji, vraćanju političkih i gospodarskih institucija i cjelovitih sustava konceptima organizacije primjerenim ljudskoj naravi“.⁹ Iako ne zabacuje potrebu normativne rekonstrukcije koja omogućava da se nešto prepozna kao kriza, Smerdel tu dimenziju problema ne stavlja u prvi plan. U tom je kriza poglavito zapreka privlačnoj sili „ljudske naravi“. Profesorica Biljana Kostadinov slično tome krajnje pojednostavnjeno pristupa problemu. Iako je zbog obilata citiranja tuđih gledišta na trenutke teško izvesti poimanje koje sama autorica zastupa, na jednom mjestu Kostadinov pristupa krizi demokratizacije kao propalom pokušaju dijete poslije blagdana. Pišući o krizi demokratizacije, takozvanom „backslidingu“, Kostadinov nam objašnjava kako se njime „označava društva koja su krenula putem demokratizacije, ali su se vratila lošim navikama“.¹⁰ Na temelju takva doprinosa svakako se možemo kolektivno zgražati nad sudbinom ustavne vladavine. Nejasnim ipak ostaje je li koncept krize u ustavnopravnim promišljanjima išta više od zdvajanja nad odstupanjima od onoga što smo utvrdili normalnim, kako god mi to utvrđivanje proveli.

Ovaj rad nije doprinos kritici načina na koji teoretičari pristupaju krizama demokracije i konstitucionalizma, o čemu su drugi već dali kvalitetno argumentirane sudove¹¹, već želimo pružiti nešto kompliciraniji pogled na krizu i njezinu vezu s ljudskim pravima. To je bitno jer, ako polazimo od kriza kao stanja koja pogađaju čitave režime i koja kao faktičke pojave istiskuju ljudska prava, ujedno dajemo dijagnozu, prognozu i terapiju koje svojim pojednostavnjivanjem stvaraju prostor neodgovornoj i neograničenoj moći. Tomu je tako zato što sažeta viđenja ne problematiziraju imaginativnu komponentu krize, odnosno čin tumačenja koji je potreban da bi se krizu prepoznalo i naspram nje djelovalo. Ipak, to što njega propušta problematizirati, ne znači da i dalje ne djeluje. Tako se krizi pristupa uz pretpostavku da je ona pojava koja isključivo zahvaća čitavu političku zajednicu, koja je usko vezana za institucije vlasti i koju promatra neopisani monolitni subjekt, o čijem vidu i svakom drugom

⁷ Smerdel 2021, 52.

⁸ Smerdel 2018, 11; Smerdel 2021, 52.

⁹ Smerdel 2018, 10.

¹⁰ Kostadinov 2021, 367.

¹¹ V. posebno Oklopčić 2022, 222–223.

kapacitetu ovisi hoće li se krizu prepoznati i naspram nje djelovati. Implikacije takva viđenja za ustavnu demokraciju mogu biti samo problematične. Bacajući prstohvat vulgariziranog schmittijanskog viđenja u naša promišljanja, u pisanju o krizi s jedne strane inzistiramo na jamstvima slobode, ali smo s druge spremni slijegati rame-nima i žalovati ako se pojavi dovoljno intenzivna faktička pojava koja traži njihovo otklanjanje. Kada se takva pojava i dogodi, naše propuštanje problematiziranja imaginativne dimenzije krize pomaže u zaklanjanju moći onih koji tvrde da je nastupilo prijelomno vrijeme i da baš njihove odluke trebaju u njemu presuditi. U konačnici takav pristup osljepljuje i teoretičare, koji mogu biti samo propovjednicima naizgled očite „normalnosti“.

Uobičajeni pristup posebno je problematičan za ljudska prava utoliko što bivaju obe-snažena zajedno s ostatkom pravnog sustava. Ipak, ako ih shvaćamo ozbiljno, ne bi-smo smjeli pristajati uz teorije koje ih potencijalno ostavljaju na političkoj vjetro-metini, svojevrsnim bespućima vlastodržačke zbiljnosti. S time u vidu napisan je i ovaj rad. Njegova je svrha problematizirati proaktivnu ulogu temeljnih prava naspram krize. Krize zaista traže odluke, ali te odluke ne donose samo monolitni subjekti. Gra-đani zbog krize ne prestaju postojati. Pluralizam tumačenja ne prestaje postojati. Naprotiv, kao što ćemo pokazati u nastavku, ljudska prava mogu imati važnu ulo-gu u definiranju i vrednovanju kriza, koja nam promiče ako ne pođemo od krize kao konstrukta tumačenja. Na istraživanje te perspektive usmjeren je i naš doprinos. Smatramo da kriza nije nešto što se događa izvan naše sposobnosti prepoznavanja nje kao takve, čak i ako se čini da stoji u opreci s pravnim sustavom i njegovim redo-vitim arsenalom za normiranje društvenih odnosa. Najvažnije, ta sposobnost nije utjelovljena samo u teoretičarima i političkim elitama. Ljudska prava uramljuju taj kapacitet te tako mogu biti uključena u nastojanje da se krizu izgradi, preoblikuje ili poredne.

Ovaj rad na dva načina doprinosi postojećoj raspravi. Prije svega, njime se pruža jed-no drukčije viđenje odnosa ljudskih prava i kriza. Krizama se prilazi kao interpreta-tivnom prostoru u kojemu ljudska prava nisu samo potisnuta ili se uspijevaju probiti, već mogu poslužiti konstrukciji krize. Drugo i uže, korisnost te perspektive propituje se istraživanjem jedne uže teme, izazova uređenja umjetne inteligencije.¹² U ovom se radu ne možemo iscrpno baviti tom temom niti je to za naš argument potrebno. Ipak, nedvojbeno je da se umjetnu inteligenciju u literaturi prikazuje kao svojevrsnu krizu, tehnološki razvoj koji ima svoje prednosti i nedostatke¹³ i koji traži adekvatni

¹² Za potrebe ovog rada umjetnu inteligenciju definiramo kao digitalne artefakte koji sadržavaju hardverske i softverske komponente i koji sadržavaju barem jednu naučenu komponentu, odnosno komponentu koja može promijeniti ponašanje sustava na temelju prikazanih podataka i obrade tih podataka. (König et al. 2022, 34).

¹³ Ebers 2022, 322.

pravni okvir, i na razini Europske unije i u Hrvatskoj.¹⁴ Na primjeru recentnog doprinosa toj raspravi pokazujemo kako naš pristup krizama može učiniti ljudska prava relevantnima i u ovom kontekstu.

Tekst koji slijedi podijeljen je u nekoliko poglavlja. Na samom nam se početku čini nužnim osvrnuti se na pojam krize. Riječ je o višeznačnom konceptu koji, tvrdimo, otvara znatan prostor interpretacije. (2.) U sljedećem se poglavlju pitamo kako se ljudska prava može uposliti na tom prostoru te razlučujemo dvije njihove relevantne uloge koje vezujemo za granice krize te uloge u njezinu odvijanju. (3.) Zatim prikazujemo kako problematiziranje te razlike može dopuniti uvide rasprave o uređenju umjetne inteligencije. (4.)

2. HERMENEUTIČKI PROSTORI KRIZE

U ovom radu polazimo od toga da krize ne treba promatrati kao izvanpravna, činjenična zbivanja koja pravo može manje ili više uspješno staviti pod svoju kontrolu. Hermeneutička aktivnost nužna je kako bismo nešto prepoznali kao krizu, a onda i tome pridali određeno značenje. Tome je tako, prije svega, zbog toga što je i „kriza“ zapravo izrazito složen i višeznačan pojam, koji je u svojoj srži metafora. Njegovo se značenje ne može izoštriti bez prethodnih misaonih radnji. Stoga smo, kada nešto nazovemo krizom, zapravo već svjesno ili nesvjesno poduzeli pothvat tumačenja koji nam je omogućio da tu kvalifikaciju prevalimo preko usana, da izaberemo neko od značenja koncepta i primijenimo ga na stanje ili zbivanje koje smatramo kriznim. To je bitno istaknuti na početku rada zato što upravo razmatranje krize kao prostora hermeneutičke aktivnosti omogućuje razumjeti zašto ljudska prava možemo uposliti u konstrukciji krize i agitirati za važnost osvješćivanja tih procesa. Da bismo to podrobnije pokazali, u nastavku prvo ističemo jedan rad iz domene međunarodnog prava koji je već istražio krize kao retorička mjesta, a zatim se osvrćemo i na historiografsko djelo Reinharta Kosellecka koje je u srži tog istraživanja. U zadnjoj dionici ovog poglavlja ističemo metaforički karakter kriza koji postojeća literatura otkriva, ali i probleme koje time naglašava.

¹⁴ Europski parlament – vijesti. *EP spreman za prva pravila o sigurnoj i transparentnoj umjetnoj inteligenciji*, <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/press-room/20230609IPR96212/ep-spreman-za-prva-pravila-o-sigurnoj-i-transparentnoj-umjetnoj-inteligenciji> (23. 6. 2023.); Hrvatski sabor. *Izazovi umjetne inteligencije: regulacija, brzina razvoja tehnologija, prilagodba kurikula, uloga škola te (i)racionalni strahovi*, <https://www.sabor.hr/hr/press/priopcenja/izazovi-umjetne-inteligencije-regulacija-brzina-razvoja-tehnologija-prilagodba> (23. 6. 2023.); Izvješće pučke pravobraniteljice za 2022. *Analiza stanja ljudskih prava u Hrvatskoj. Pravo na privatnost i utjecaj umjetne inteligencije na ljudska prava*, <https://www.ombudsman.hr/hr/pravo-na-privatnost-i-utjecaj-umjetne-inteligencije-na-ljudska-prava-2/> (23. 6. 2023.).

U svojem radu o ulozi krize u međunarodnom pravu ljudskih prava, Benjamin Authers i Hilary Charlesworth propituju kakvu je ulogu definiranje i vrednovanje kriza imalo u međunarodnopravnim nastojanjima zaštite temeljnih sloboda. Njihov je osnovni argument da se jezik krize upošljava selektivno, ne bi li se neke izazove naglasilo kao vrijedne postupanja ili ih se pak ogradilo kao pitanja po kojima se ne može djelovati. Authers i Charlesworth posebno ističu status „ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava“ kao prostora u kojem se krizni narativ nije isticao, zbog čega se obično smatra da je riječ o jamstvima slobode koje se ne mora štiti jednakom snagom kao što je slučaj, primjerice, kod političkih prava.¹⁵ Kršenja socioekonomskih prava stoga se ne smatra kriznima, već nečime što je svakodnevno i na neki način uobičajeno. Njihov argument ipak nije ni normativan ni preskriptivan u smislu da zahtijeva jednako korištenje argumenta iz krize u slučaju svakog pojedinog prava i svake njegove primjene ili da to ocjenjuje posebno (ne)prihvatljivim, već je tretman različitih kategorija temeljnih sloboda dokaz različita učinka koji koncept krize može postići. Taj se primjer gradi na inovativnom razlikovanju koje autori povlače između dva načina na koja se krizni narativ upošljava u međunarodnom pravu, kao katalizator razvoja i kao sredstvo ometanja.¹⁶ Pojednostavnjeno rečeno, krize se u međunarodnom pravu ljudskih prava prikazivalo ili kao razlog zbog kojih su temeljna prava vrijedna zaštite ili pak kao zapreka ostvarenju tih sloboda.

Na ovom mjestu treba istaknuti kako se ovdje problematizirano djelo oslanja na bitno širu raspravu o značenju pojma krize, a posebno na rasprave iz povijesti ideja čiji je predvodnik Reinhart Koselleck. U svojem eseju, koji se smatra začetnim doprinosom raspravi o značenju krize¹⁷, Koselleck propituje povijesne korijene koncepta krize i njegov razvoj. Locirajući početak njegova upošljavanja u antici, poznati teoretičar pokazuje da su osnovna značenja krize bila „izbor“, „presudba“, „odluka“, „mjerilo“, „prepirka“ i „sukobljavanje“ te da je svoju primjenu unutar tog „širokog spektra značenja“ ideja krize našla u politici, pravu, teologiji i medicini.¹⁸ Na ovom mjestu nije potrebno potanko ulaziti u Koselleckovu raspravu, već samo istaknuti kako njegov rad nameće barem dva zaključka. Prvi je da se krizu koristi kao „tranzicijski ili temporalni koncept“ kojim se omeđuje razdoblje koje prethodi odluci o nekom presudnom pitanju.¹⁹ Drugi se zaključak dotiče mnogostrukosti značenja koje je kriza preuzela u jeziku, zbog čega Koselleck žali zbog nedostatno rigorozne upotrebe koncepta, utvrđujući kako je u suvremenosti on postao „krilaticom“.²⁰ Tomu je zasigurno

¹⁵ Authers i Charlesworth 2013, 30–37.

¹⁶ *Ibidem*, 25–30.

¹⁷ Fassin 2022, 460.

¹⁸ Koselleck 2006, 358–361.

¹⁹ *Ibidem*, 361.

²⁰ *Ibidem*, 397.

doprinijela njegova „metaforička fleksibilnost“²¹ koja je i omogućila njegov prodor u raznorodne kontekste.

Koselleck pokazuje da je kriza podatna metafora u svojem prikazu recepcije tog koncepta u filozofiji povijesti. On razlučuje četiri moguća značenja krize. Prvo, koncept može biti nadahnut „medicinsko-političko-vojnom upotrebom“ i označavati „lanac događaja što vodi do kulminacije, odlučujuće točke u kojoj je potrebno djelovanje“.²² Drugo, nadahnuta „teološkim obećanjem budućeg Sudnjeg dana“, kriza može označavati „jedinstvenu i konačnu točku, nakon koje će se kvaliteta povijesti zauvijek promijeniti“. Treće se značenje „odjeljuje od ranijih medicinskih ili teoloških sfera“, razumijevajući krizu kao „uvjetnu kategoriju koja ističe kritičku situaciju s mogućnošću ponavljanja ili onu u kojoj odluke imaju značajne posljedice“. Konačno, kriza može označavati „povijesno neposrednu tranzicijsku fazu“, čije nastupanje i ishod, bilo pozitivan ili negativan, ovisi o „dijagnozi“ kroz koju se situaciju promatra.²³ Ta je različitost bitna utoliko što nam otkriva i širinu značenja koju otvaraju moguće interpretacije krize, ali i neka tematska preklapanja između njih, kao što je pitanje (odlučujućeg) djelovanja, prijelaznog stanja, trajnosti i promjene. Time nam se ujedno naznačuje kako se krizu može koristiti kao sredstvo opisivanja određenog stanja i uramljivanja mogućih preporuka.

Iako nadahnuti Koselleckovim djelom, Authers i Charlesworth ne problematiziraju pobliže metaforički karakter koncepta krize. Iz Koselleckova djela preuzimaju shvaćanje krize kao koncepta koji nije podudaran nekom činjeničnom zbivanju koliko je stvar određenog narativa koji akteri u međunarodnom pravu odluče zagovarati. Usprkos tome, njihova analiza nije sasvim dosljedna u izoliranju krize kao višeznačnog koncepta. Nakon isticanja neodređenosti krize autori se posvećuju problemima krize kao katalizatora ljudskih prava te krize kao sredstva ometanja djelovanja. U tim dijelovima rada kriza se ponovno pojavljuje kao činjenično zbivanje na koje se autori međunarodnopravnih akata pozivaju u uspostavljanju i oživotvorenju nadnacionalnih standarda temeljnih prava ili pak kao na smetnju. Kada su krizna stanja katalizator, krize su prošli događaji na koje bi međunarodnopravni akti trebali biti odgovor.²⁴ Kada su smetnja, krize su ono što države identificiraju kao zapreku ostvarenju temeljnih prava, pri čemu posebno izraženu ulogu imaju klauzule koje omogućavaju derogaciju obveza države prema relevantnim međunarodnim ugovorima.²⁵

²¹ *Ibidem*, 358.

²² U antičkoj je medicini kriza poglavito označavala presudni trenutak bolesti, nakon kojega slijedi ili ozdravljenje ili smrt. Koselleck 2006, 360. U pojedinim djelima iz polja psihijatrije posebno se naglašava njezin dvoznačni karakter, kao posebno opasno stanje koje u pojedinim slučajevima ipak može označavati i podobno vrijeme za intervenciju terapeuta. Deschesnes 2004, 5.

²³ Koselleck 2006, 371–372.

²⁴ Authers i Charlesworth 2013, 25–28.

²⁵ *Ibidem*, 28–30.

U svakom je slučaju u takvoj raspravi kriza svedena na jedno svoje značenje, iako ono nije uvijek jasno izraženo. Ona postaje nešto činjenično na što (međunarodno) pravo nema adekvatan odgovor.²⁶ Stoga i usprkos priznavanju njezine višeznačnosti, Auters i Charlsworth nastoje ograničiti razumijevanje krize na jednu legalističku perspektivu, u kojoj krizu možemo prepoznati onda kada pravo na nešto činjenično nema jasan odgovor.

Jasno je da ovdje ne možemo pružiti puno istraživanje krize kao metafore u pravu, već možemo samo istaknuti da je pokušaj njezina stavljanja pod kontrolu izjednačavanjem s činjenicama koje nadilaze pravo zapravo osuđen na neuspjeh. Takvo postavljanje problema za sobom povlači pitanje stadija u kojem zapažamo da su činjenice s kojima smo suočeni nešto što nadilazi pravo i što je kao takvo „krizno“. Zbog toga kriza ponovno nameće svoj metaforički karakter, tražeći od nas da odlučimo je li ono s čime smo suočeni toliko odlučujuće, toliko prijelomno, da bi se moglo označiti „kriznim“. Da bismo mogli odlučiti o tome, moramo utvrditi je li neka ideja krize primjenjiva, a da bismo to napravili, moramo se opredijeliti za neko od mogućih značenja koncepta koje možemo proširiti na svoju situaciju, prvo kako bismo krizu opisali, a onda i kako bismo je vrednovali i na nju pružili odgovor.

Kriza je metafora utoliko što u definiranju onoga što se smatra kriznim naglašava određene aspekte takve situacije ne bi li ih prikazala odlučnima, što upravo i jest obilježje metafore.²⁷ Iako su njezina potencijalna značenja toliko široka da ih je teško sažeti a da se pritom nešto ne izgubi, na temelju Koselleckova djela možemo utvrditi kako metafora krize naglašava one elemente situacije koji su srodni izboru. Taj izbor može biti otežan ili nemoguć, može se prikazati kao kronična ili akutna nužnost, vezana za određeni trenutak ili duže razdoblje, ali u svakom slučaju kriza utjelovljuje prijelomni scenarij u kojem treba donijeti određenu odluku ne bi li se krizu prevladalo.

U tome koncept krize otkriva svoju iznimnu, dvostruku isprepletenost s pravom. S jedne je strane ona jasna zbog toga što tumačenje krize kao izbora možemo jasno zapaziti u sudskom postupku kao jednom od konteksta u kojima se još u antičko vrijeme prepoznavalo jedno značenje krize.²⁸ Svaka je kriza u tom smislu neka vrsta spora koji treba završiti nekim ishodom. Kao metafora, kriza je i funkcionalno zanimljiva pravu. Naime, upravo po metaforama pravo nalazi primjenu u situacijama koje njime nisu jasno ili potpuno uređene.²⁹ Pravници bi, kao i Koselleck, mogli u širini

²⁶ Sami autori upravo definiraju krizu kao nešto što „nije regulirano međunarodnim pravom ili nadvladava regulatorni kapacitet međunarodnog sustava iako pravo na to treba dati neki odgovor“. *Ibidem*, 21.

²⁷ O toj karakteristici metafore više u *Hibbitts* 1994, 234.

²⁸ *Koselleck* 2006, 359.

²⁹ Izvršne uvide u važnost metafore za pravo v. u *Murray* 1984, 714–730.

koncepta krize locirati ozbiljan problem. Ako je ona bogata raznorodnim značenjima, i pravo je teško može jasno normirati te osigurati adekvatnu reakciju na nju.³⁰ Međutim, ako je razmatramo kao sredstvo tumačenja, a ne kao predmet regulacije, višeznačnost krize ujedno znači kako će, čak i kada se jedno njezino poimanje pretoči u pozitivno pravo, uvijek ostati alternativna poimanja koja će izazivati taj monopol. To je posebno bitno stoga što krize mogu uključivati prijepore o dominaciji pojedinih vrijednosti koje su u srži tumačenja prava. Treba se samo prisjetiti dvojbe „sloboda“ ili „sigurnost“ koja obilježava literaturu o terorizmu.³¹ Nije riječ tek o karakteristikama izvanrednih stanja, jer i u redovitim okolnostima mogu postojati i redovito postoje sasvim legitimni prijepori o vrijednostima koje pokreću pravo.³² Ana Horvat Vuković na to nas podsjeća svojom studijom načela jednakosti u indijskom pravu, posebno detaljnim prikazivanjem puta od formalne prema supstancijalnoj jednakosti.³³ U tom je svjetlu moguće da raznovrsnost mogućih značenja krize posluži kao jedno sredstvo u sukobima o vrijednostima u srži pravnog poretka, ali ne nužno kao presudno takvo sredstvo.

Konačno treba istaknuti da metafora krize, bilo da posuđuje svoje značenje iz medicinske, teološke ili koje druge domene, u pravu nije tek proširenje jednog koncepta da bi se riješilo nezadovoljavajuće pravno uređenu situaciju. Naravno, nju se može i tako razumjeti. Primjerice, u slučaju izvanrednog stanja moguće je tvrditi da je krizni izbor između primjene ustava i njegova stavljanja po strani izraz šireg pravnog načela koje zapravo u toj situaciji ne postoji, čime se jednom izboru nastoji pridati ustavno značenje i time proširiti značenje temeljnog akta.³⁴ Nama se ipak čini korisnijim naglasiti jednu drugu dimenziju. Kao sredstvo tumačenja, krizu se može razumjeti i, kao što smo naglasili na početku ovog dijela rada, jedan prostor hermeneutičkog djelovanja. Kada identificiramo krizu, tvrdimo da postoji nešto što se ne može jednostavno razriješiti, što traži izbore, stvarajući time prostor za interpretaciju drukčiju od uobičajene. Ta interpretacija značenja krize podudarna je prije izloženom tumačenju tog pojma kao prostora za odluku ili vremena koje prethodi odluci, ali ne svodi ga na samu odluku. Taj prostor ipak nije neutralan prema tumačenju koje se u njemu odvija jer, kao što nas uči Koselleck, odgovor na krizu ovisi o načinu na koji identificiramo problem. Ljudska se prava u tom pothvatu pojavljuju u argumentima kojima se definira što u konkretnim okolnostima kriza zapravo jest.

³⁰ Tako i Gardašević ističe nepredvidivost izvanrednih stanja kao jedne vrste krize kao ozbiljan problem za nastojanje da se takve situacije unaprijed normira. *Gardašević* 2016, str. 62.

³¹ V., primjerice, *Blagojević* 2009, 2; *Heymann* 2003.

³² *Visković* 1997, 62.

³³ *Horvat Vuković* 2015.

³⁴ *Gardašević* 2011, 1317.

3. LJUDSKA PRAVA I KRIZE: OMEĐIVANJE PROSTORA I PODJELA ULOGA

U ovom dijelu rada istražujemo mjesto ljudskih prava naspram kriza. Za razliku od Authersa i Charlsworth, ne uzimamo krize kao izvor argumentacije kojom se djeluje prema ljudskim pravima, već zbog neodređenosti krize poimamo ljudska prava kao topike ili izvore pravne argumentacije koje se može usmjeriti na konstrukciju krize kao prostora tumačenja i odlučivanja. Kako bismo to napravili, prvo prikazujemo dinamiku pravila slobode i iznimke ograničenja koja počiva u srži našeg poimanja ljudskih prava (3.1.). Zatim pokazujemo kako se tu dinamiku može uposliti u interpretativnim manevrima kojima se omeđuje prostor krize (3.2.) te podjeljuju uloge akterima na tom prostoru (3.3.).

3.1. Pravilo slobode i iznimka ograničenja – srž temeljnih prava

O ljudskim pravima možemo misliti kao o granicama, što i jest podudarno njihovoj uobičajenoj ulozi. Ilustrativan primjer takve uloge nalazimo u Ustavu Republike Hrvatske. Domaći su ustavni teoretičari već puno napisali o uskoj vezi hrvatskog Ustava i temeljnih prava, koja se ističe već u preambuli, utjelovljuje u najvišim vrednotama hrvatskog ustavnog poretka te detaljnije razrađuje u trećoj glavi Ustava, koja obuhvaća najveći dio ustavnog teksta.³⁵ Pridjev „podrobnije“ iz prethodne rečenice ne treba shvaćati restriktivno. Ljudska su prava i slobode najvišim hrvatskim pravnim aktom zajamčena kao široka pravila. Svakome se, primjerice, jamči sloboda mišljenja i izražavanja misli ili pak sloboda javnog okupljanja i mirnog prosvjeda.³⁶ To je u svojoj judikaturi isticao i Ustavni sud, naglašavajući da su temeljna prava zajamčena u načelno neograničenom opsegu.³⁷ To će reći da pravnici ne smiju taksativno predvidjeti što je pokriveno kojim ustavnim jamstvom slobode.

Konkretizacija ustavnih jamstava prava stoga nije primarno predmet pravne djelatnosti, već šireg djelovanja. Svaki adresat ustavnih normi koji poseže za određenim ljudskim pravom i u svojem ga postupanju teži konkretizirati sudjeluje tako u procesu oživotvorenja ustavnih obećanja te nastavlja ustavotvorni projekt započet prihvaćanjem temeljnog akta.³⁸ Pesimistični zaključci o neuspjeloj ustavnoj vladavini

³⁵ Bačić 2005, 8–9; Bačić 2012, 11; Gardašević 2014, 51–60; Horvat Vuković 2022, 75–99; Rodin 1991, 43–56.

³⁶ Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98 [pročišćeni tekst], 113/00, 124/00 [pročišćeni tekst], 28/01, 41/01 [pročišćeni tekst], 55/01 [ispravak], 76/10, 85/10 [pročišćeni tekst]) i Promjena Ustava RH (narodna ustavotvorna inicijativa), NN, br. 5/14, Odluka Ustavnog suda broj SuP-O-1/2014 (dalje u tekstu Ustav RH), čl. 38. i 42.

³⁷ V. odluku Ustavnog suda Republike Hrvatske u predmetu U-I-1156/1999 od 26. siječnja 2000., Narodne novine, broj 14/2000-193.

³⁸ Pritom Ustav nije ograničen samo na njime zajamčena prava već i na prava koja slijede iz međunarodnog i europskog prava. Tome svjedoči i dikcija čl. 16., koja se odnosi na ograničenja svakog prava i slobode, ne samo onih zajamčenih hrvatskim temeljnim aktom.

na hrvatskom tlu u tom su svjetlu barem dijelom neutemeljeni³⁹ jer Ustav Republike Hrvatske, kao nijedan drugi takav akt, nije vezan samo za institucije vlasti niti se iz njihovih propusta može zaključivati da je Ustav kao takav propali projekt. Upravo zbog stalna otpora ljudskih prava jurističkom zatvaranju⁴⁰ Ustav koji se u glavnini oslanja na njih uvijek se po njima može nanovo aktualizirati.

S druge pak strane, ograničenja ljudskih prava mišljena su kao ograničene i pravno uglavljene iznimke. Čl. 16. i 17. Ustava Republike Hrvatske, posebno aktualizirani za nedavne pandemije, već samim svojim sadržajem upravo to pokazuju. Svako se ograničenje ljudskog prava mora predvidjeti zakonom, biti učinjeno s legitimnim ciljem te mora biti razmjerno „u svakom pojedinom slučaju“.⁴¹ U slučaju „ratnog stanja ili neposredne ugroženosti neovisnosti i jedinstvenosti države, te velikih prirodnih nepogoda“ ograničenja Ustavom zajamčenih prava, koja moraju biti „primjerena naravi pogibelji“ prihvaća primarno Hrvatski sabor, i to dvotrećinskom većinom.⁴²

Ako promatramo taj režim temeljnih prava tako da za potrebe ove rasprave apstrahiramo razlike između „redovitih“ i „izvanrednih“ uvjeta njihove valjanosti, jasnim nam se pokazuje nekoliko ključnih obilježja. Ograničenja ljudskih prava uvijek su političke odluke. Modus je njihove konkretizacije redovito zakon, koji pak uvijek ovisi o određenim (kvalificiranim) većinama.⁴³ Zakon je ujedno ograničena forma koja, zbog zahtjeva koje joj nameće vladavina prava, ne smije biti prihvaćena bez adekvatnog postupka niti smije bilo kakav zahtjev učiniti dijelom svojeg sadržaja. To što ograničenja predviđena zakonom moraju biti razmjerna „u svakom pojedinom slučaju“, odnosno „primjerena naravi pogibelji“, ističe pak iznimnost svakog, a ne samo izvanrednog ograničenja temeljnog prava. Ustavni sud tako je sasvim opravdano posebno problematizirao pretjerano neodređena, odnosno opća, blanketna i apsolutna ograničenja.⁴⁴ Svako ograničenje mora samo po sebi biti i ostati ograničeno. Razmjernost kontinuirano nameće potrebu njegova preispitivanja, ne samo pri donošenju zakona već i pri njegovoj primjeni te predstavlja prostor ulaza pravničkog rezoniranja u problem ograničenja slobode.⁴⁵ Nadalje, samo postojanje ograničenja podložno je politizaciji i osporavanju već stoga što u njegovoj srži stoje određene

³⁹ Smerdel 2021, 55–56.

⁴⁰ Miloš i Haidinger 2022, 42–45.

⁴¹ „Slobode i prava mogu se ograničiti samo zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje. Svako ograničenje slobode ili prava mora biti razmjerno naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju.“ (čl. 16. Ustava Republike Hrvatske).

⁴² Čl. 17., st. 1. i 2. Ustava Republike Hrvatske.

⁴³ V. u tom smislu i čl. 82., st. 1. i 83. Ustava Republike Hrvatske.

⁴⁴ To je, primjerice, napravio u svojoj odluci o ustavnosti Zakona o javnom okupljanju iz 2011. godine. V. odluku Ustavnog suda u predmetu U-I-295/2006 I U-I-4516/2007 od 6. srpnja 2011. godine, Narodne novine, br. 82/11, § 27.

⁴⁵ Barak 2012, 458.

demokratske većine. Takve su većine po prirodi stvari promjenjive⁴⁶, što čini i ograničenja koja izriču promjenjivima.

Prateći tu međuigru pravila ljudskog prava i iznimke njegova ograničenja, Ustav Republike Hrvatske postavljanje granica primjeni temeljnih prava prepušta pravno uvjetovanom djelovanju demokratskih većina. One nikada na raspoložbi ne smiju imati bit zajamčenih temeljnih prava, što potvrđuje i judikatura hrvatskog Ustavnog suda.⁴⁷ Dodatne granice Ustav Republike Hrvatske uspostavlja za slučajeve u kojima bi vršenje ili ograničavanje temeljnih prava nedopustivo potkopavalo režim koji se njime u tom smislu uspostavlja. Zabrana govora mržnje iz čl. 39. Ustava jedan je primjer toga, a drugi je katalog temeljnih prava koja se ne smiju ograničiti „[n]iti u slučaju neposredne opasnosti za opstanak države“.⁴⁸ U prvom se slučaju potvrđuje da Ustav, iako polazi od načelne neograničenosti temeljnih prava, ne dopušta dokidanje prava jedne strane u ime pretpostavljene neograničenosti slobode druge. Pojedina su prava u iznimnim situacijama isključena iz ograničenja kako bi se dalo do znanja da ni najvažniji javni interes, održanje države⁴⁹, ne može sasvim izuzeti vlast od pridržavanja dinamike pravila i iznimke koju se Ustavom uspostavlja.

Opisana dinamika granične uloge tvori osnovu djelovanja ljudskih prava u normativnoj konstrukciji krize koju se, smatramo, ne smije otkloniti ni ustavotvorstvom. U tome odudaramo od Biljane Kostadinov, koja se oslanja na konceptualno prijeporno čitanje čl. 17., st. 3. Ustava. Ona naime tvrdi da Ustav, kada ističe da se pojedina prava ne smije ograničiti ni u slučaju da je ugrožen opstanak države, zapravo definira pitanja koja su isključena iz promjene Ustava te koja kao takva ulaze u ustavni identitet, srž temeljnog akta izoliranu od djelovanja demokratskih većina.⁵⁰ Smatramo da je takvo čitanje konceptualno prijeporno jer ustavni identitet nije puko isključivanje pojedinih pitanja iz odluka većine, već ulazak u interakciju s dinamikom partikularnog i univerzalnog koju utjelovljuje svaki temeljni akt.⁵¹ U tom svjetlu ni čl. 17. nije dio ustavnog identiteta u smislu da tek isključuje pitanja po kojima se temeljni akt ne smije mijenjati. On jest jedan dokaz ustavnog identiteta po tome što utjelovljuje načelo koje smo i ovdje nastojali razložiti, a to je da svaka demokratska odluka koja

⁴⁶ Spitz 1984, 73.

⁴⁷ V., primjerice, odluke Ustavnog suda Republike Hrvatske u predmetima U-I-1694/2017 i dr. od 2. svibnja 2018. godine, Narodne novine, br. 43/18, § 26.1; U-I-242/2023 i dr. od 23. svibnja 2023., Narodne novine, br. 64/23, § 13.1; U-III-3441/2020 od 11. svibnja 2023., § 7.

⁴⁸ Čl. 17., st. 3. Ustava Republike Hrvatske. Riječ je o: „pravu na život, zabrani mučenja surovog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, o pravnoj određenosti kažnjivih djela i kazni, te o slobodi misli, savjesti i vjeroispovijedi“.

⁴⁹ Šire o odnosu tog interesa i domaćeg ustavnopravnog režima ograničenja temeljnih prava u Nedić 2021, 105–131.

⁵⁰ Kostadinov 2011, 320–322.

⁵¹ V. šire o tumačenju ustavnog identiteta kao tvorevine koja je živa i podložna međuigri svojih silnica te kao takva promjenjiva u Jacobssohn 2010; Rosenfeld 2010.

se dotiče ljudskih prava, pa i ona vezana za opstanak države, mora ostati usklađena s interakcijom pravila slobode i iznimke ograničenja. Taj imperativ ne proizlazi samo iz predanosti hrvatskog Ustava apstraktnoj liberalnoj demokraciji, što je slab zahtjev koji realno ovisi o predanosti tumača tim postulatima, ni tek iz pretpostavljene aure ustavne svetosti, već zbog toga što u Republici Hrvatskoj „vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu kao zajednici slobodnih i ravnopravnih građana“.⁵² Ako je tome tako, svaka odluka te iste vlasti mora težiti što punijem ostvarenju vlasti takva puka, sastavljenog od slobodnih i ravnopravnih pojedinaca koji stoga uživaju sva jamstva temeljnih prava. To tumačenje, uostalom, može potpuno afirmirati i sve najviše vrijednosti ustavnog poretka.⁵³ To posljedično znači da svako narušavanje ili uništavanje kapaciteta Ustava da podupre takve političke procese treba cijeliti u svjetlu dinamičkog ustavnog identiteta Ustava Republike Hrvatske. U takvu čitanju u ustavni identitet ne ulaze samo jamstva iz jednog stavka sedamnaestog članka nego i sva druga temeljna prava, a s njime su pomirljive i odluke u kojima je Ustavni sud dosad tumačio sadržaj ustavnog identiteta.⁵⁴ Iako je, zbog naravi uloge Suda, u takvim predmetima ishod odluke redovito (ne)ustavnost promjene temeljnog akta ili kojeg drugog pravnog izvora, može se braniti da se mehanika tih odluka ne može svesti na izvlačenje zabranjenih osnova ustavne promjene s popisa koji se proširuje po potrebi, već da je u srži upravo obrana otvorenosti temeljnog akta dinamičkim i uključivim političkim procesima jedne ustavne republike.

3.2. Omeđivanje prostora krize s pomoću dinamike slobode i ograničenja

Utoliko što je kriza prostor razmatranja alternativa i presudne odluke, postavlja se pitanje što u taj prostor potpada. Temeljna prava mogu se koristiti u interpretaciji tog problema. Da je tome tako, ilustrira primjer iz novije hrvatske literature posvećene pravima transrodnih osoba. U radu posvećenom pravnom okviru promjene oznake spola u hrvatskom pravu, Leonardo Mikac ne ističe samo ranjivost transrodnih osoba koje se upuštaju u postupak promjene oznake spola već i način na koji se pravno oblikuje postojanje krizne situacije. Utoliko što normotvorac odbija priznati legitimnost interesa transrodne osobe i pretočiti je u primjerena regulativna rješenja, na razini svake pojedine osobe izložene lošoj zaštiti svoje autonomije ujedno nasta-

⁵² Ustav Republike Hrvatske, čl. 1., st. 2.

⁵³ Ustav Republike Hrvatske, čl. 3.

⁵⁴ To se, naravno, poglavito odnosi na djelovanje Ustavnog suda naspram referendumu o braku, ali jednako je primjenjivo i na njegove kasnije odluke kao što je ona povezana s ustavnošću referendumu usmjerenog na ćirilčno pismo. Najpotpunije rasprave djelovanja Ustavnog suda na polju ustavnog identiteta u smislu neustavnosti ustavnih promjena, ali i prijedloge o pitanju šire mobilizacije argumenata utemeljenih na njemu u odnose između Republike Hrvatske i Europske unije, pruža Ana Horvat Vuković. (Horvat Vuković 2014, 149–177; Horvat Vuković 2015, 481–503; Horvat Vuković 2019, 249–276.)

je problem u formuliranju i provedbi osobno važnih životnih odluka.⁵⁵ To je stanje za pojedinca možda krizno, ali sposobnost artikuliranja te krize ljudska prava istodobno omogućuju i ograničavaju. U slučajevima o kojima Mikac raspravlja možemo zapaziti dvostruku dihotomiju na kojoj djeluje dinamika pravila slobode i iznimke ograničenja koju smo prije skicirali. Jedna je dihotomija između uobičajenog i neuobičajenog, a druga između konkretnog i apstraktnog. U nastavku je bitno raspraviti obje jer je iz njih razvidno kako ljudska prava djeluju u artikulaciji prostora krize.

Prije svega, ljudska prava omeđuju prostor krize tako što razlikuju uobičajeno i neuobičajeno. Ne želimo time tvrditi da je riječ o razlici između izvanrednih i redovitih stanja jer držimo da krize i izvanredna stanja nisu istovjetni.⁵⁶ Kriza je šira od izvanrednog stanja i može postojati sasvim neovisno o njegovu (ne)postojanju. Ustavnopravno, čini se da kriza postaje istoznačnicom za izvanredno stanje kada njezin intenzitet postavlja pred pravni poredak problem njegova važenja i, samim time, problem primjene temeljnih prava na novostečene okolnosti.⁵⁷ To je onaj izbor o kojemu, prema Schmittu, odlučuje samo suveren.⁵⁸ U najiscrpnijem istraživanju takvih situacija u novijoj hrvatskoj ustavnoj književnosti, Gardašević ističe tri moguća odgovora. Prema prvome bi se ustav trebao primjenjivati kao i u redovitom stanju. Prema drugome, ustav se primjenjuje u varijanti prilagođenoj kriznom stanju. Prema trećemu se ustav uopće ne bi primjenjivao, već bi odgovor na krizu morao biti neka vrsta izvanpravne reakcije.⁵⁹ U mjeri pak u kojoj neka kriza ne traži odstupanje od prvog odgovora, odnosno od uobičajenog važenja temeljnog akta, ne bi bila riječ o izvanrednom stanju u uobičajenom smislu tog koncepta. To ne znači da krize uopće nema, već ona jednostavno ne ulazi u uobičajenu optiku izvanrednih stanja koja je ustavnom pravu bliska zbog toga što se bavi poremećajima u ustrojstvu i djelovanju vlasti do kojih zbog takvih kriza može doći.

Naša se razlika između uobičajenog i neuobičajenog jednim dijelom oslanja na razliku između redovitog i izvanrednog stanja utoliko što nam ona pokazuje da su za ustavno pravo načelno manja opasnost krize koje ne dokidaju primjenjivost pravnog poretka. Takve, „uobičajene“ krize svoj karakter uhodanosti mogu crpiti upravo iz toga što postoje uz redovitu primjenu temeljnih prava i sloboda. Ljudska su prava tako graničari „normalnosti“ utoliko što se može razlikovati njihovo ograničenje koje je „redovito“ i ono koje u nekom smislu to nije. Ovdje se moramo ponovno vratiti

⁵⁵ Mikac 2022, 365–383.

⁵⁶ Postojeća međunarodnopravna literatura također seže u poistovjećenje kriza i izvanrednih stanja, primjerice u tumačenju odredbi međunarodnih ugovora koje dopuštaju derogaciju od zajamčenih ljudskih prava (Authers i Charlesworth 2013, 20). U ustavnopravnoj literaturi takvo je poistovjećenje moguće braniti uplivom kriza na strukturu i djelovanje vlasti, čemu ćemo se naknadno vratiti.

⁵⁷ Gardašević 2014, 300–301.

⁵⁸ Schmitt 2019, 13.

⁵⁹ Gardašević 2014, 483–486.

na dihotomiju između čl. 16. i 17. hrvatskog Ustava, ne kako bismo čitatelje zamarali očitim i po našem sudu pogrešnim argumentom, tvrdnjom da je čl. 16. „redovito“ stanje, a čl. 17. ono „izvanredno“ koje se može i ne mora „aktivirati“. Važnijim nam se čini ukratko osvrnuti na obranu te razlike koju je u medijima istaknula Jasna Omejec. U svojem eseju, Omejec naglašava da je čl. 16. „u stalnoj uporabi“ kao osnova ograničenja temeljnih prava, što dokazuje upravo mnogobrojnim zakonima „koji su prošli test ustavnosti pred Ustavnim sudom“.⁶⁰ „Redovnost“ utjelovljena u čl. 16. prema tome proizlazi iz uhodanosti njegove primjene, a tu se uhodanost mjeri iz perspektive institucija, Sabora i Ustavnog suda.

Ograničenja ljudskih prava ne moraju biti redovita iz vizure njihovih adresata, za koja takve granice mogu biti manje ili više izraženo krizno stanje.⁶¹ Riječju, ona mogu biti razdoblja za njih epohalnih odluka. Primjerice, za optuženika je kazneni postupak krizno stanje utoliko što zbog njega može završiti na izvršavanju kazne zatvora koja, umjesto redovitog stanja slobode, nameće iznimku njezine odsutnosti. Istodobno je iz vizure institucija i šire javnosti riječ o redovitom funkcioniranju represivne vlasti države. Njezina su djelovanja svedena na već uhodanu praksu i uredno smještena u spektar zakonitosti, legitimnog cilja te razmjernosti. Jezik temeljnih prava, uramljen u određeni režim njegovih ograničenja, stvara hijerarhiju kriza, pri čemu se jednim situacijama oduzima krizni karakter da bi ga se pridalo drugima.⁶² U tom će smislu svako ograničenje slobode ostati redovito sve dok u svojem donošenju i primjeni ne iskače iz očekivane hijerarhije, kada iz uobičajenog prelazi u neuobičajeno.

Kada to razlikovanje preselimo u slučajeve položaja transrodnih osoba o kojima raspravlja Mikac, možemo vidjeti kako bi pojedinac za sebe mogao reći da odluka o promjeni oznaka spola tvori svojevrsnu osobnu krizu. Uređenje te odluke koje odudara od jamstava temeljnih prava nesumnjivo takvu krizu čini otegotnijom, ali sposobnost izražavanja njezina kriznog značenja može biti otežana utoliko što se ne preispituju zakonitost, legitimnost njegova cilja te razmjernost ograničenja koje nameće. Stoga će tek pretakanje osobne krize u takve sporove barem donekle probiti sposobnost normalizacije koja dolazi s ograničenjem temeljnih prava te omogućiti

⁶⁰ Omejec: „Na izvanredno stanje ne treba ni misliti, a kamo li ga zazivati!“, Večernji list, 27. 3. 2020., <https://www.vecernji.hr/vijesti/omejec-na-izvanredno-stanje-ne-treba-ni-misliti-a-kamo-li-ga-zazivati-1389637> (14. 6. 2023.).

⁶¹ Agamben tako kritički piše o prostoru koji „suverena moć“ ima za manipuliranje prostorom između prava i činjenica na koje se ono treba primijeniti, a mogućnost otpora takvoj moći u literaturi koja problematizira kolonijalizam pronalazi se u lociranju novih značenja pravde mimo zahtjeva zakonitosti. (Brophy 2009, 199–220).

⁶² Authers i Charlesworth 2013, 21 i 37. Naše se tumačenje razlikuje od onoga koje pružaju Authers i Charlesworth utoliko što smatraju da pravo razlikuje „krizna“ i „nekrizna“ kršenja ljudskih prava u međunarodnom pravu, ali mi držimo da je svako ograničenje temeljnog prava barem potencijalna krizna situacija kojoj pravni okvir ograničenja teži oduzeti takvo značenje, smještajući ga u kontekst koji ga neutralizira. V. i Zigon, 2014.

drukčije tumačenje položaja i prava transrodne osobe. Iz toga se vidi kako tumačenje ljudskih prava kao sredstava postavljanja granica može poslužiti mobilnosti krize, odmičući je od pojedinaca i pretvarajući je u šire političko pitanje te je u konačnici izmjenjujući upravo prilagodbom važećih ograničenja temeljnih prava.

Druga dihotomija koju naglašava rad o pravima transrodnih osoba jest razlika između konkretnog i apstraktnog. Iako naizgled utopljena u razliku između uobičajenog i neuobičajenog, ona nam otkriva da je krizu moguće razmatrati i kao problem konkretne situacije ili pak apstraktnije tvorevine, u čemu opet dolazi do izražaja uloga temeljnih prava. Jednostavno rečeno, pitanje je treba li krizu locirati u pojedinačnom slučaju ili je pak taj slučaj izbor koji nadilazi okvire položaja jedne osobe i traži određenje političke većine o načelnim granicama pojedinačnih prava.

Jedan je primjer toga slučaj *Hämäläinen protiv Finske*.⁶³ U njemu je Europski sud za ljudska prava odlučivao o ograničenju prava na privatni i obiteljski život osobe koja je poslije zahvata promjene oznake spola htjela da joj se i u pravnom smislu prizna pripadnost ženskom rodu. Problem je bio u tome što je ona prije operacije bila u braku sa ženom, a finsko pravo nije priznavalo istospolni brak. Podnositeljica zahtjeva tvrdila je da joj finska država nerazmjerno ograničava pravo na privatni i obiteljski život stoga što zahtijeva konverziju braka u registrirano partnerstvo ili razvod kao preduvjet njezine registracije kao žene, tražeći od nje da bira između braka i rodnog samoodređenja.⁶⁴ Europski je sud za ljudska prava pak utvrdio da, iako je podnositeljica tražila samo zadržavanje valjanosti vlastitog braka, potvrдна odluka traži izbor finske političke zajednice o dopuštenosti istospolnog braka. Jednom postavljen u te okvire, slučaj je naravno mogao završiti samo odbijanjem konstrukcije individualne krize koju se otpisalo isticanjem gotovo potpune izjednačenosti braka i registriranog partnerstva u finskom pravu.⁶⁵ Zbog toga je šteta podnositeljici zahtjeva utvrđena minimalnom, dok je apstraktna kriza povezana s priznavanjem istospolnog braka prepuštena nekoj drugoj prigodi.

Iz tog je primjera vidljivo da tumačenje temeljnih prava može poslužiti konstrukciji krize na različitim razinama apstrakcije. Tome ponajviše služe argumentacijski putovi kojima se služimo kada razmatramo granice načelno neograničenih temeljnih prava. Problemi legitimnog cilja i razmjernosti ograničenja mogu poslužiti opisanju slučaja na različitim razinama apstrakcije. Širenjem krize na višu razinu apstrakcije može se izgubiti pojedinačni kontekst, baš kao što ga spuštanje na razinu konkretnoga može naglasiti. Za razliku od problema razlike između uobičajenog i neuobičajenog, problem dihotomije konkretnog i apstraktnog određuje širinu gra-

⁶³ ESLJP, *Hämäläinen protiv Finske*, broj zahtjeva 37359/09, odluka od 16. srpnja 2014.

⁶⁴ *Ibidem*, § 41.

⁶⁵ *Ibidem*, §§ 69–89.

nica krize. Distinkcija između uobičajenog i neuobičajenog naglašava pak normativno značenje tih granica, omogućavajući da se njima krizu neutralizira ili argumentiranjem proboja granice radikalizira.

Uzme li se to u obzir, vidimo da temeljna prava mogu poslužiti kao granica između redovitog i izvanrednog, ali ne samo zbog neke apstraktne razlike između redovitog i izvanrednog „stanja“, već utoliko što ograničenja koja se postavlja temeljnim pravima svoju valjanost nalaze u pravnom instrumentariju koji smješta ograničenje u određeni kontekst. U vezi s tim „normalnost“ nije nužna apsolutna odsutnost krize, već znači redefiniranje krize koje je čini normalnom, ne samo u smislu da je odcjepljuje od „izvanrednog stanja“ na koje prema Omejec „ne treba ni misliti“⁶⁶ već i u smislu reduciranja kriznoga na nešto što je zakonito, zakriveno legitimnim ciljem te razmjerno. Ono što je potencijalno krizni prostor tumačenja, postaje tako nešto redovito te može biti smješteno na različite razine apstrakcije. Stoga, iako temeljna prava jamče načelno neograničen prostor slobode, njihova ograničenja ujedno nameću i određeno viđenje krize. Ono je oblikovano ponajprije instrumentarijem kojim se uvode i provode iznimke od načelne neograničenosti ljudskih prava. Taj instrumentarij omeđuje prostor koji se može smatrati kriznim i uvjetuje spektar argumenata koje se na njemu može upotrijebiti.

3.3. Podjeljivanje uloga na prostoru krize s pomoću dinamike slobode i ograničenja

Naša prethodna rasprava razumjela je ljudska prava kao granice, ne samo u odnosu na vlast nego i u odnosu na ono što nadilazi granice uobičajenog. U tome pratimo konture već postojeće rasprave u međunarodnom pravu, u kojoj je, kao što sažimaju Authers i Charlesworth, Koskenniemi primijetio da je osnovna zadaća pravnika učiniti krize uobičajenima tako da ih urami stabilizirajućim učinkom prava. S druge pak strane, krize je moguće učiniti „produktivnima“, moguće je isticanjem iznimnosti situacije stvoriti lik nečega novoga, što upravo traži određeno djelovanje.⁶⁷ Na tu se drugu interpretaciju i ovdje oslanjamo. Ljudska prava nisu samo granice, već je njihovo tumačenje moguće koristiti kako bi se mobiliziralo na određeno postupanje.⁶⁸ U tom su svjetlu ona sredstvo podjele uloga, locirajući odgovornost za postupanje u kriznom prostoru. Rastojanje između normativnih obećanja temeljnih prava i onoga što ih nadilazi postaje tako nešto što traži djelovanje.

⁶⁶ Omejec, „Na izvanredno stanje ne treba ni misliti, a kamo li ga zazivati!“, Večernji list, 27. 3. 2020., <https://www.vecernji.hr/vijesti/omejec-na-izvanredno-stanje-ne-treba-ni-misliti-a-kamo-li-ga-zazivati-1389637> (14. 6. 2023.).

⁶⁷ Authers i Charlesworth 2013, 25. V. slično i u primjeru Bolivije u Goldstein 2011, 49–77.

⁶⁸ Walsh 2013, 71.

Na najosnovnijoj razini potencijal ljudskih prava da budu nositeljima takvih argumenata slijedi već iz prije skicirane opreke između pravila slobode i iznimke ograničenja. Kao što smo naznačili, u pravnom smislu polazimo od pretpostavke da su svakome dodijeljena prava u načelno neograničenom opsegu. Ako je tome tako, kao što zapaža kritička pravna teorija, naša pretpostavka ujedno zahtijeva i subjekta s načelno neograničenom moći koji ta prava osigurava, a to je država koja, barem po diskursu međunarodnog prava ljudskih prava, ima mogućnost formirati subjekte pod svojom vlašću.⁶⁹ Ako su prava i ograničenja vezana za djelovanje različitih aktera, razvidno je da se u tome utjelovljuje mogućnost supostojanja različitih uloga.

Temeljna prava djeluju kao sredstvo podjeljivanja uloga tako što se s pomoću njih može zahtijevati djelovanje u oblikovanju pojedinačnih kriza. Ona su jedno sredstvo dramaturgije kriza.⁷⁰ To je bilo moguće nazrijeti već u našoj raspravi o ulozi ljudskih prava u postavljanju granica krizama. Ako neka kriza utjelovljuje uobičajeno i konkretno ograničenje temeljnog prava, scenarij koji se postavlja možda će omogućiti drukčije djelovanje od situacije u kojoj se krizu predstavlja i ljudskim pravima omogućuje kao neuobičajeno ograničenje ili pak nešto što zahvaća u apstraktnije probleme ustrojstva političke zajednice. Na najosnovnijoj je razini to moguće zapaziti u sporovima po ustavnim tužbama, kada jedino sporno i jest je li neko ograničenje slobode u skladu s temeljnim aktom i kada se u takvu sporu propituje je li država omogućila zaštitu zajamčenih sloboda ili se premetnula u njihova kršitelja.⁷¹ Istu se logiku može uposliti i u drugim slučajevima. Primjerice, u sporovima o primjeni četrnaestog amandmana američkog saveznog ustava na zaštitu ravnopravnosti između muškaraca i žena načelo jednakosti omogućilo je propitivanje zadanih uloga muškaraca i žena u dotadašnjem pravnom sustavu, ali i ulogu države kao tvorca i provoditelja takva pravnog sustava.⁷² Činjenica da je moguće utvrditi kršenje nekog zajamčenog prava i konstruirati ga kao krizu ujedno omogućuje da se zamisli i agitira za druge uloge od onih u kojima se po inerciji nalaze načelno neograničeni nositelji prava s jedne strane i načelno neograničena državna moć s druge strane.

Primjena temeljnih prava za podjelu uloga u krizi utjelovljuje izniman politički kapacitet temeljnih prava. Bilo bi pogrešno zaključiti da je angažiranje tog kapaciteta isključivo pravni posao, a (ustavni) sudovi jedini teren za to. Kao što u svojem radu pokazuje Karen Ann Faulk, borba o pripisivanju uloga može se događati izvan okvira djelovanja (ustavnog) sudovanja. Preispitujući odnos ljudskih prava kao univerzalne kategorije te uže određenih prava građana, Faulk dvama primjerima pokazuje zašto je tome tako. Jedan je slučaj argentinske udruge Memoria Activa, koja je u isti mah

⁶⁹ *Tie* 2009, 79–80.

⁷⁰ *Coleman* 2013, 328–335.

⁷¹ *Šarin* i *Šeparović* 2021, 24.

⁷² V., primjerice, *Rierson* 1994, 89–118.

prosvjedovala protiv nekadašnje argentinske vlade zbog napada na židovsku zajednicu te otvorila predmet pred Interameričkom komisijom za ljudska prava, prikazujući državu odgovornom za propuste u zaštiti prava na život i fizički integritet. Drugi je primjer obuhvaćao radnike koji su, zbog iznimne stope nezaposlenosti u svojoj državi, organizirali radničke kooperative kako bi si osigurali zaposlenje i s tih platformi od države tražili zaštitu.⁷³ U oba je slučaja vidljivo nastojanje da se temeljnim pravima dramatičnije odredi krizu te smjesti građane i državu u njezin kontekst.

Faulkin rad nije koristan samo zbog toga što nas podsjeća na to da su ljudska prava i politička te da ih je moguće angažirati i mimo formalnopravnih kanala već i zbog toga što pokazuje da ona mogu poslužiti kao izvor alternativnih vizija uloge države. Izlažući koncept „liberalnog dijagrama moći“, Faulk ističe da ga je pratila vizija pojedinca usmjerena na vlastite interese i spremna preuzeti punu odgovornost za vlastite postupke. Istodobno je predviđeni nacrt društvenog života predvidio odgovornost i za one koji nisu sposobni pobrinuti se za sebe, utjelovljujući određenu ograničenu obvezu solidarnosti. Ona je ograničena utoliko što je riječ o povremenoj pomoći koja bi trebala slabije povremeno poduprijeti u ostvarenju slobode, ali se razlikuje od konkurentne socijalističke vizije stoga što na državu ne prebacuje odgovornost za puniji uspjeh i razvoj kolektiva.⁷⁴ Sličnu će viziju poslije reproducirati neoliberalizam koji, naglašavanjem pojedinačnih kršenja ljudskih prava, zabacuje kolektivistička viđenja njihovih subjekata.⁷⁵ Dakle, temeljna prava nisu izvor pripisivanja uloga samo zato što daju osnovu za podsjećanje na odnos države i pojedinaca, kao da je riječ o jednoj isključivoj formuli koja ne daje prostor odstupa, već i stoga što se mogu iskoristiti kako bi se drukčije zamislilo strane u tom odnosu.

Treba posebno naglasiti da je u suvremeno vrijeme ta uloga ljudskih prava posebno izražena zbog nastojanja da ju se primijeni izvan interakcije građana i države na ne-državne aktere koji svojom ekonomskom, tehnološkom ili drugom moći utječu na provedbu jamstava temeljnih prava i sloboda. Jedan je primjer toga nastojanje da se trgovačka društva, a posebno multinacionalne korporacije, učini odgovornijima za kršenje ljudskih prava do kojih dolazi u njihovu poslovanju, što zahtijeva i osmišljavanje adekvatne uloge za njih.⁷⁶ Dodatni se izazov u tome pojavljuje u slučajevima kada se krizu vezuje za globalne promjene koje nisu u kontroli jednog jedinstvenog javnopravnog okvira. Klimatske promjene jedan su primjer toga, a nedavna nastojanja da se pojedine države članice Vijeća Europe učini kolektivno odgovornima ujedno su primjer pokušaja korištenja temeljnih prava za ucrtavanje uloga u krizi, i to ne

⁷³ Faulk 2013, 89–90.

⁷⁴ *Ibidem*, 100–101.

⁷⁵ *Ibidem*, 103.

⁷⁶ Werhane 2015, 5–20.

samo država već i Europskog suda za ljudska prava.⁷⁷ U nastavku ćemo pokazati da i umjetna inteligencija tvori jedan izazov, što uključuje i nove aktere i probleme koji nadilaze okvire jednog pravnog sustava, stavljajući pritom na kušnju obje prikazane funkcije ljudskih prava: i kao izvor argumenata o granicama krize i kao sredstvo podjeljivanja uloga u zamišljenom kontekstu krize.

4. DVIJE ULOGE LJUDSKIH PRAVA U SLUČAJU UMJETNE INTELIGENCIJE

Dvije uloge ljudskih prava problematizirane u prethodnom dijelu rada, uloga ucrtavanja prostora i podjeljivanja uloga, polaze od krize kao metafore za izbor i nastoje prikazati taj izbor kompleksnijim. Time stvaramo odmak od poimanja izbora kao nečega što se zbiva između „slobode“ i „činjenica“ predstavljenih u kakvu njoj suprotstavljenom interesu, bilo da je riječ o sigurnosti, zdravlju, održivosti ili nekom drugom imperativu. U kontekstu interpretacije temeljnih prava, izbor nije niti smije biti između takvih krajnosti, već između različitih poimanja granica krize te uloga koje se na tom prostoru podjeljuju. Time nam se otkriva bitno složenija uloga ljudskih prava, ali i njihov kapacitet da izazovu monolitne i naizgled neizbježne pomake između apstraktnih krajnosti. Naša interpretacija ljudskih prava naspram krize stoga polazi od toga da značenje krize nije jasno i da temeljna prava mogu služiti kao produktivno sredstvo stvaranja, oblikovanja i usmjeravanja krize.

U ovom dijelu rada tu perspektivu istražujemo kratkim preispitivanjem slučaja umjetne inteligencije. To je tehnologija koja, kao što smo uvodno naglasili, posebno dobro naglašava neodređenost i dvoznačnost kriza kao prilika i opasnosti. Nedvojbeno je da ona izaziva niz temeljnih prava, o čemu ovdje može biti riječi samo u krajnje sažetom obliku. Primjerice, u kontekstu kaznenog progona umjetnu se inteligenciju u pojedinim jurisdikcijama, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, koristi kao pomoć sucu pri prethodnom postupku (određivanja istražnog zatvora), odlučivanja o uvjetnom otpustu i izricanja kaznenopravnih sankcija.⁷⁸ Iako je umjetna inteligencija ovdje samo pomoć sucima, u literaturi se ističu bojazni da bi se oni mogli oslanjati na rezultate djelovanja te tehnologije jer se takav sustav smatra nepristranim i/ili jer time umanjuju svoju odgovornost u donošenju odluke.⁷⁹ Naravno, nepristranost umjetne inteligencije nije zajamčena jer su u literaturi već dobro poznati primjeri upravo diskriminatornog djelovanja te tehnologije.⁸⁰ Problem diskriminatornog djelovanja umjetne inteligencije pojačava njezina netransparentnost.

⁷⁷ Keller, Heri, Piskóty 2022, 1–26.

⁷⁸ Ulenaers 2020, 1–38; Dressel i Farid 2018, 1–5.

⁷⁹ Access Now, *Human Rights in the Age of Artificial Intelligence*, str. 19, <https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2018/11/AI-and-Human-Rights.pdf> (28. 6. 2023.).

⁸⁰ Angwin et al. 2016; Choudechova 2017, 153–163.

Njezina teško providna „crna kutija“⁸¹ svodi rezoniranje na kod čije djelovanje nije lako razumjeti, koji ne prati obrazloženje svojstveno uobičajenim odlukama javno-pravnih tijela i koje stoga dovodi u pitanje i još jedno temeljno pravo, pravo na pravni lijek.⁸² Konačno, kod slobode javnog okupljanja i mirnog prosvjeda pokazalo se da tehnologija ima potencijal pospješiti prakticiranje te važne političke slobode tako što olakšava povezivanje i koordinaciju, promidžbu, poticanje na sudjelovanje i međusobno pružanje potpore.⁸³ Istodobno se međutim pokazalo da personalizirano praćenje pojedinaca posredstvom tehnologije može ugroziti ista temeljna prava tako što omogućuje biometrijsku identifikaciju koja ugrožava privatnost pripadnika skupine i odvraća ih od prosvjeda.⁸⁴

Iz tih je nužno sažetih primjera razvidna veza umjetne inteligencije i potencijalnih prostora krize, utoliko što je očito da interakcija temeljnih prava i tehnologije ujedno zahtijeva izbor, na prvi pogled između dobrobiti koje tehnologija nudi i dosljedne provedbe temeljnih prava. Kao što je naznačeno, te je izbore moguće pozicionirati na različitim razinama apstrakcije i njihovim je granicama moguće pridati različito značenje. To pokazuje Pelić u svojem prikazu diskriminatornog djelovanja algoritma u britanskom obrazovnom sustavu. Kada je javna vlast zbog pandemije odlučila algoritmom predvidjeti ocjene učenika ne bi li osigurala održanje kvalitete provjera znanja i usprkos pandemiji, stvorila je automatizirani sustav koji je potvrdio postojeće podjele između privatnih i javnih škola, a time je u nepovoljniji položaj istodobno stavio učenike iz različitih manjinskih zajednica.⁸⁵ Kontroverzija koja je potom sasvim opravdano eskalirala i dovela do ispravljanja problema pokazala nam je kako je niz pojedinačnih kršenja temeljnih prava koja su jasno odudarala od uobičajenog bio u temelju krize, ali i kako je definiranje njezina zahvata ovisilo o interpretaciji. Kao što Pelić prikazuje, bilo je moguće problem objasniti kao pitanje arbitrarnog i netransparentnog djelovanja tehnologije ili kao problem ukorijenjenog neznanja i predrasuda agencije koja je tehnologiju programirala i koristila.⁸⁶ Izbor nije slijedio iz neke tehnološke naravi krize, već iz načina na koju se ovu tumačenjem konstruiralo. U tome su temeljna prava imala svoju ulogu, iako ona nije uvijek dolazila u središte pozornosti.

Ipak, da takve situacije ne bi trebalo tumačiti kao izbor između tehnologije i temeljnih prava, pokazuje De Gregorio. U svojem radu posvećenom normativnoj ulozi umjetne inteligencije on uvjerljivo dokazuje da algoritam svojom sposobnošću uče-

⁸¹ Šire u Pelić 2022.

⁸² Ulenaers 2020, 27.

⁸³ Siatitsa 2020, 182.

⁸⁴ Ad hoc Committee on Artificial Intelligence (Cahai), *Feasibility Study*, 17. 12. 2020., str. 8, <https://rm.coe.int/cahai-2020-23-final-eng-feasibility-study-/1680a0c6da> (28. lipnja 2023.).

⁸⁵ Šire u Pelić 2022, 17.

⁸⁶ *Ibidem*, 18.

nja iz primjene pravila na nizu slučajeva zapravo razvija vlastitu regulativnu moć. On ne samo da rješava pojedinačne slučajeve, već razvojem svojih standarda ujedno proizvodi svoju viziju prava, nadilazeći svojom autonomijom i utjecaj korporacija i utjecaj države.⁸⁷ Time se dovodi u pitanje sve uloge koje smo naviknuti vidjeti u kontekstu primjene jednog ljudskog prava, i javne vlasti, i privatnih subjekata, pa i samih pojedinačnih građana koji bi trebali biti primarnim adresatima pravno zajamčene slobode. Zato umjetna inteligencija tvori izrazito podatan resurs za konstruiranje različitih vizija krize. U tim se uvjetima čini iznimno neprimjerenim inzistirati na krizama kao na srazu pravnoga i nečega što pravo nadilazi, ponašajući se prema svakom potencijalno kriznom scenariju kao prema prirodnim silama uvjetovanoj nepogodi i zanemarujući interpretativni karakter krize. Umjetna inteligencija nije samo prijetnja slobodi, a kriza vezana za nju ne mora nužno dovesti do umanjenja te iste slobode.⁸⁸ Važno je promišljati o ulozi temeljnih prava kao jednog od sredstava definiranja krize i njezina značenja te, u tom smislu, njihovoj sposobnosti da omeđe utjecaj pojedinih kriza povezanih s umjetnom inteligencijom.

Zbog toga ipak nismo skloni sasvim pristati uz De Gregorijevo tumačenje novog pravnog okvira umjetne inteligencije. U središtu njegova teorijskog interesa kao jednog od vodećih teoretičara digitalnog konstitucionalizma u Europskoj uniji⁸⁹ jest nova inicijativa Unije za reguliranjem umjetne inteligencije. U travnju 2021. Europska je komisija pripremila Prijedlog uredbe o utvrđivanju usklađenih pravila o umjetnoj inteligenciji (Akt o umjetnoj inteligenciji) i izmjeni određenih zakonodavnih akata Unije i uputila ga u zakonodavnu proceduru.⁹⁰ Njegov je cilj razvijanje okvira umjetne inteligencije na način da se poštuju prava ljudi i stječe njihovo povjerenje te time Europa pripremi za digitalno doba i sljedećih deset godina preтвори u digitalno desetljeće utvrđujući usklađen, djelotvoran i proporcionalan okvir za korištenje umjetne inteligencije.⁹¹ Prethodnica tog prijedloga bila je Bijela knjiga o umjetnoj inteligenciji – Europski pristup izvrsnosti i izgradnji povjerenja koju je Komisija objavila u veljači 2020.⁹²

⁸⁷ De Gregorio 2023, 3 i 10.

⁸⁸ Ebers 2022, 322.

⁸⁹ Digitalni konstitucionalizam označava nastojanje da se konstitucionalističku logiku ograničenja vlasti proširi s države na korporacije koje dominiraju u tehnološki obilježenom „algoritamskom društvu“, a De Gregorio je izradio najsustavniju obranu tog pristupa u kontekstu europskog prava. (De Gregorio 2022).

⁹⁰ Prijedlog uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o utvrđivanju usklađenih pravila o umjetnoj inteligenciji (Akt o umjetnoj inteligenciji) i izmjeni određenih zakonodavnih akata Unije, COM/2021/206 (dalje u tekstu: Prijedlog uredbe).

⁹¹ Prijedlog uredbe, 5.

⁹² Bijela knjiga o umjetnoj inteligenciji – Europski pristup izvrsnosti i izgradnji povjerenja, COM/2020/65.

Ono što se i u Bijeloj knjizi i u Prijedlogu uredbe ističe kao posebno zanimljivo jest cilj tijela EU-a da se u odnosu na umjetnu inteligenciju razvije tzv. „ekosustav povjerenja“ na način da se ulije povjerenje građanima i drugim korisnicima da prihvaćaju rješenja koje se temelje na umjetnoj inteligenciji, a poduzeća potaknu da ta rješenja razvijaju.⁹³ Dakle, jedan od glavnih ciljeva regulativnog okvira koji tijela EU-a predlažu u kontekstu umjetne inteligencije jest povećanje povjerenja u njezinu uporabu. Neki autori, od kojih nam se posebno prikladnim čini istaknuti argumentaciju Antonija Estellea, smatraju pogrešnim govoriti o povjerenju u umjetnu inteligenciju. Estelle ističe da je o povjerenju moguće govoriti samo u odnosu među ljudima zato što više ili manje znamo na koji način djeluje ljudska racionalnost te u skladu s time možemo razraditi očekivanja u vezi s ljudskim ponašanjem. Kod umjetne inteligencije to nije slučaj. Ne znamo kako će se „racionalnost“ umjetne inteligencije razvijati u budućnosti ni kako će se ponašati kada bude neovisna o ljudskom faktoru.⁹⁴ Stoga umjesto povjerenja u umjetnu inteligenciju, smatra prikladnijim koristiti se pojmovima kao što su „pouzdanost“, „točnost“, „učinkovitost“, „tehnička kompetentnost“, „kontrola“ kod umjetne inteligencije.⁹⁵

Usmjeravajući se na posebnosti ovog novog europskog regulativnog diskursa o umjetnoj inteligenciji, De Gregorio posebno kritici izlaže pristup uređenju umjetne inteligencije koji polazi od klasičnih ustavnopravnih okvira. Iako u svojem radu o toj temi ne raspravlja u detalje, na jednom mjestu naglašava kako se ljudska prava ne može primijeniti na umjetnu inteligenciju samu po sebi, već eventualno na korporacije koje je razvijaju i koje, zbog „crne kutije“ umjetne inteligencije i ne mogu ovu potpuno staviti pod kontrolu.⁹⁶ Na drugom mjestu pak De Gregorio naglašava kako države reguliraju umjetnu inteligenciju uglavnom vodeći računa o kompetitivnosti svojeg pristupa i zabacujući ostvarenje aksioloških osnova svojeg ustavnog ustrojstva. Prestrogi pravni okviri mogu učiniti državu neprivlačnom za slobodan razvoj tehnologija, a inzistiranje na temeljnim pravima može otjerati korporacije u dijelove svijeta u kojima su ti standardi slabije razvijeni. Tako promicanje ljudskih prava može izazvati kršenje tih istih prava.⁹⁷ Inzistiranje na njima, stoga, proizvodi neku vrstu krize koju bi prema De Gregoriju bilo uputno izbjeći.

Iz obaju tih razloga De Gregorio je skeptičan prema baziranju pristupa umjetnoj inteligenciji na temeljnim pravima, smatrajući pozitivnim usmjerenje Prijedloga uredbe Unije na procedure usmjerene uređenju delegacije odlučivanja na algoritme, vođene procjenom rizika. Usprkos tome što se Prijedlog uredbe može kritizirati,

⁹³ Prijedlog uredbe, 5.

⁹⁴ Estelle 2023, 60.

⁹⁵ *Ibidem*, 61. Slično i Ryan 2020, 17; Afroogh 2023, 469–484.

⁹⁶ De Gregorio 2023, 14.

⁹⁷ *Ibidem*, 15–16.

posebno stoga što ne predviđa nikakav sustav pravnih lijekova, De Gregorio smatra da njime Europska unija naglašava hijerarhiju sustava umjetne inteligencije manje i više prihvatljivih europskom pravnom poretku, uređujući drukčije one više rizične od onih koji nose manji rizik. Smatrajući, po našem sudu uvjerljivo, da je riječ o važnom nastojanju uglavljivanja vladavine prava naspram „vladavine tehnologije“⁹⁸, De Gregorio prikazuje Prijedlog uredbe kao prvi korak u novom smjeru koji će veći naglasak staviti na usuglašavanje ključnih aktera s ciljem zaštite temeljnih europskih vrednota, uključujući i ljudska prava.

Iako simpatiziramo s De Gregorijevim pristupom, ne smatramo da novi pristup, usmjeren na rizik, treba tumačiti kao alternativu korištenju temeljnih prava kao izvora argumentacije za usmjeravanje razvoja novih tehnologija. De Gregorio uložiti ljudskih prava pristupa iz perspektive usmjerene na državu i sudove. Njegovo viđenje problematike polazi od pravom zajamčenih sloboda kao tvorevina oprečnih tehnološkim razvojem čiji je napredak obrnuto proporcionalan inovacijama i poduzetničkoj slobodi, ali i u raskoraku s brzinom tehnologije. De Gregorijev rad prožima poimanje krize kao činjeničnog stanja, ne kao normativne tvorevine te nam pokazuje zbog čega je ta vizija neadekvatna utoliko što je sklona prebrzo izbaciti iz razmatranja temeljna prava kao faktor u oblikovanju krize.

To da prijedlog nove uredbe možemo smatrati komplementarnim uobičajenim ulogama temeljnih prava naspram krize proizlazi iz nje same. Ona ne samo da se temelji na potrebi zaštite temeljnih prava te ih stoga, naravno, ne ostavlja po strani⁹⁹, već teži dati pristup artikulaciji interesa relevantnih za njih svima uključenima u razvoj, distribuciju i primjenu sustava umjetne inteligencije, a posebno pojedincima zahvaćenima djelovanjem te tehnologije.¹⁰⁰ Upravo se stoga središnji operativni koncept Prijedloga uredbe – rizik – može tumačiti kao isprepleten s temeljnim pravima. Utoliko što rizik utjelovljuje potencijal kriza povezanih s umjetnom inteligencijom, upravo jamstva ljudskih prava mogu i u političkim i u pravnim procesima imati ulogu osnove njegove konkretizacije.

Iako se tomu ovdje ne možemo detaljnije posvetiti, na taj se način može otkloniti barem neke od prigovora koje se upućuje Prijedlogu uredbe EU-a. Neki su autori tako prigovorili da se zaštita ljudskih prava ostvaruje pretjerano tehnokratski ili da negativan utjecaj biometrijskih sustava za jamstva slobode nije dovoljno dobro pokriven.¹⁰¹ Oba ta problema moguće je barem dijelom otkloniti ako se Uredbu tumači u skladu s funkcijama temeljnih prava naspram kriza, a fleksibilnost tih funkcija ujedno ima potencijala za vođenje borbi o budućim revizijama Prijedloga uredbe,

⁹⁸ *Ibidem*, 18.

⁹⁹ V., primjerice, recitale 1, 10 i 13 Prijedloga uredbe.

¹⁰⁰ V., primjerice, recital 20 Prijedloga uredbe.

¹⁰¹ *Smuha et al.* 2021, 9–13 i 28–33.

koje se već zahtijeva.¹⁰² Drugim riječima, ta, normativna vizija krize ujedno otvara nove prostore promišljanja o novim političkim i pravnim interpretativnim sinergijama između klasičnih ustavnopravnih okvira te novih pristupa regulaciji koje nameću tehnologije poput umjetne inteligencije.

Zaključno, slažemo se s De Gregorijem da Prijedlog uredbe priznaje nužnost ostavljanja otvorenog prostora za tehnološki razvoj a da se pritom ne žrtvuju vrijednosti važne i za svaku suvremenu ustavnu demokraciju. Međutim, držimo da ta otvorenost novog akta upravo tvori prostor za produženje trajanja krize a da se državu, korporacije i, u konačnici, nositelje temeljnih prava ne prisili na izbor između apstraktnih krajnosti koji bi u konačnici potencijalno bez zaštite ostavio barem neke zahvaćene izborom, što ističe i De Gregorio. Na tom se prostoru i dalje može i treba primjenjivati temeljna prava, ali ne kao definitivan pravni okvir, jer ona to nikada i nisu, već kao izvor argumentacije za definiranje granica krize te implikacija tih granica za ljudsku slobodu koja u svakom slučaju mora ostati zaglavni kamen suvremenog prava.

5. ZAKLJUČAK

Naspram teoretičarske mašte koja je sklona krize vidjeti kao epohalne epizode koje pogađaju državu i njezine institucije te na koje se može samo reaktivno odgovoriti, u čemu ljudska prava lako bivaju žrtvama krizne reakcije, u ovom smo radu pružili perspektivu koja komplicira stanje stvari. Umjesto promišljanja o krizama kao činjeničnim zbivanjima koja su krizna zato što nema adekvatnog pravnog odgovora na njih, naš prijedlog problematizira ono što nam omogućava da utvrdimo kako je određena situacija „krizna“. To nešto jest prostor koji otvara metaforički karakter krize te odluke koje naspram njega donosimo. Na temelju toga smo razlikovali dvije retoričke funkcije ljudskih prava, kao sredstvo ucrtavanja granica prostora krize te sredstvo podjeljivanja uloga na tom prostoru. Te dvije uloge, tvrdimo, pokazuju kako se temeljna prava može koristiti kako bi se nešto proglasilo krizom i objasnilo njezino značenje.

Ovaj rad predstavlja samo postavljanje interpretativnog aparata kojim se propituje sjecište ustavnog prava, retoričkog umijeća i teoretičarske mašte. U posljednjem smo dijelu rada predložili da bi jedan smjer budućeg istraživanja mogla biti primjena ovog okvira na nastojanje uređenja umjetne inteligencije. Usprkos tome što se na razini Unije inzistira na pristupu usmjerenom na rizik, utvrdili smo da on ne isključuje temeljna prava, već upravo traži njihov produktivni angažman. Da bismo do njega došli, potrebno je napustiti niz binarnih opreka kao što su redovito/izvanredno i normalno/krizno te razumjeti mnogostrukosti značenja krize i njihove primjene kao

¹⁰² *Ibidem*, 20–24.

prostor produktivnog djelovanja naspram mnogih rizika koje nastanjujemo, a ne nužno kao pokazatelj disfunkcije naše sposobnosti da pravom uredimo društvene odnose.

LITERATURA

Knjige

1. Barak, A. (2012). *Proportionality. Constitutional Rights and their Limitations*. Prvo izdanje, Cambridge University Press, Cambridge.
2. Blagojević, A. (2009). *Terorizam, antiterorizam i ljudska prava*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Pravni fakultet, Osijek.
3. De Gregorio, G. (2022). *Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Power in the Algorithmic Society*. Prvo izdanje, Cambridge University Press, Cambridge.
4. Deschesnes, M. (2004). *Étude rétrospective du séjour des usagers du Centre de crise de Québec*. Université Laval, Québec.
5. Fitzpatrick, J. M. (1994). *Human Rights in Crisis: The International System for Protecting Rights During States of Emergency*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
6. Gardašević, Đ. (2014). *Ograničenja ljudskih prava i temeljnih sloboda u izvanrednim stanjima*. Prvo izdanje, Hrvatska udruga za ustavno pravo, Zagreb.
7. Heymann, P. B. (2003). *Terorism, Freedom, and Security: Winning Without War*. The MIT Press, Cambridge.
8. Horvat Vuković, A. (2015). *Pravno uređenje pozitivne diskriminacije kroz poseban osvrt na primjer Indije*. Hrvatska udruga za ustavno pravo, Zagreb.
9. Jacobsohn, G. J. (2010). *Constitutional Identity*. Prvo izdanje, Harvard University Press, Cambridge.
10. Pelić, T. (2022). *Otvaranje crne kutije umjetne inteligencije. Ustavno-pravni zahtjev objašnjivosti umjetne inteligencije*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci – Pravni fakultet, Rijeka.
11. Rosenfeld, M. (2010). *The Identity of the Constitutional Subject. Selfhood, Citizenship, Culture, and Community*. Prvo izdanje, Routledge, New York.
12. Schmitt, C. (2019). *Politička teologija, Politička teologija II*. Prvo izdanje, Naklada Breza, Zagreb.
13. Visković, N. (1997). *Argumentacija i pravo*. Pravni fakultet – Sveučilište u Splitu, Split.

Članci

1. Afroogh, S. (2023). *A probabilistic theory of trust concerning artificial intelligence: can intelligent robots trust humans?* AI and Ethics, 3, str. 469–484, <https://doi.org/10.1007/s43681-022-00174-4>.

2. Augenstein, D. (2014). *The Crisis of International Human Rights Law in the Global Market Economy*. Netherlands Yearbook of International Law, 44 (1), str. 41–64.
3. Authers, B.; Charlesworth, H. (2013). *The Crisis and the Quotidian in International Human Rights Law*. Netherlands Yearbook of International Law, 44 (1), str. 19–39.
4. Bačić, A. (2005). *Prava izgubljena u tranziciji*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 42 (1), str. 1–19.
5. Bačić, A. (2012). *Ustav Republike Hrvatske i najviše vrednote ustavnog poretka*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 49 (1), str. 1–21.
6. Brophy, S. D. (2009). *Lawless Sovereignty: Challenging the State of Exception*. Social & Legal Studies, 18 (2), str. 199–220.
7. Chouldechova, A. (2017). *Fair prediction with disparate impact: A study of bias in recidivism prediction instruments*. Big Data, 5 (2), 153–163.
8. Coleman, S. (2013). *How to Make a Drama Out of a Crisis*. Political Studies Review, 11 (3), str. 328–335.
9. De Gregorio, G. (2023). *The Normative Power of Artificial Intelligence*, prihvaćeno za objavu u Indiana Journal of Global Legal Studies i dostupno na <https://ssrn.com/abstract=4436287>.
10. Estella, A. (2023). *Trust in Artificial Intelligence Analysis of the European Commission proposal for a Regulation of Artificial Intelligence*. Indiana Journal of Global Legal Studies, 30 (1), str. 39–63.
11. Fassin, D. (2022.) *Crisis as experience and politics*. Global Discourse, 12 (3-4), str. 460–464.
12. Gardašević, Đ. (2011). *Američki egzekutivni unilateralizam i „rat protiv terorizma“*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 61 (4), str. 1295–1337.
13. Gardašević, Đ. (2016). *American Lessons Learned – European Future Rethought*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 66 (1), str. 61–86.
14. Gardašević, Đ. (2020). *Pandemija i Ustav Republike Hrvatske*. Informator, 6623, str. 1–4.
15. Gardašević, Đ. (2021). *„Business as unusual“: pandemic concentration of executive powers in Croatia*. Pravni zapisi, 12 (1), str. 91–122.
16. Hibbitts, B. J. (1994). *Making Sense of Metaphors: Visuality, Aurality, and the Reconfiguration of American Legal Discourse*. Cardozo Law Review, 16 (2), str. 229–356.
17. Horvat Vuković, A. (2015). *„U ime Ustava“ – materijalne granice promjene Ustava*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 65 (3-4), str. 481–503.
18. Horvat Vuković, A. (2019). *Ustavni sud Republike Hrvatske kao „europski“ sud i očuvanje nacionalnih standarda zaštite temeljnih ljudskih prava i sloboda*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 69 (2), str. 249–276.
19. Horvat Vuković, A. (2022). *Apoteoza socijalne države: ustavno-identitetska ukorijenjenost socijalne pravde u Republici Hrvatskoj*. Politička misao, 59 (1), str. 75–99.
20. Keller, H.; Heri, C.; Piskóty, R. (2022). *Something Ventured, Nothing Gained? – Remedies before the ECtHR and Their Potential for Climate Change Cases*. Human Rights Law Review, 22 (1), str. 1–26.

21. Koselleck, R. (2006). *Crisis*. Journal of the History of Ideas, 67 (2), str. 357–400.
22. Massimo, M. (2021). *Housing as a Right in the United States: Mitigating the Affordable Housing Crisis Using an International Human Rights Law Approach*. Boston College Law Review, 62 (1), str. 273–314.
23. McCabe, E. (2000/2001). *The Inadequacy of International Human Rights Law to Protect the Rights of Women as Illustrated by the Crisis in Afghanistan*. UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs, 5 (2), str. 419–460.
24. Murray, J. E. (1984). *Understanding Law as Metaphor*. Journal of Legal Education, 34 (4), str. 714–730.
25. Nedić, T. (2021). *Suvremena recepcija Ciceronove prirodnopravne postavke o vrhovnosti dobrobiti i spasa naroda u kontekstu izvanrednih stanja aktualiziranih pandemijom COVID-19*. Politička misao, 58 (3), str. 105–131.
26. Rierson, S. L. (1994). *Race and Gender Discrimination: A Historical Case for Equal Treatment under the Fourteenth Amendment*, Duke Journal of Gender Law & Policy, 1 (1), str. 89–118.
27. Rodin, S. (1991). *Ustav Republike Hrvatske i nadnacionalne organizacije: suverenitet, međunarodni odnosi i temeljna ljudska prava*. Politička misao, 28 (1), str. 43–56.
28. Ryan, M. (2020). *In AI We Trust: Ethics, Artificial Intelligence, and Reliability*. Science and Engineering Ethics, 26, <https://doi.org/10.1007/s11948-020-00228-y>.
29. Siatitsa, I. (2020). *Freedom of assembly under attack: General and indiscriminate surveillance and interference with Internet communications*. International Review of the Red Cross, 102 (913), str. 181–198.
30. Smerdel, B. (2018). *Kriza demokratskog konstitucionalizma i izgledi demokratske tranzicije u Republici Hrvatskoj*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 69 (1), str. 5–35.
31. Šarin, D.; Šeparović, V. (2021). *Ustavna tužba kao posebno (supsidijarno) sredstvo zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Financije i pravo, 9 (1), str. 21–52.
32. Tie, W. (2009). *Beyond the Dislocation(s) of Human Rights*. Social & Legal Studies, 18 (1), str. 71–91.
33. Ulenaers, J. (2020). *The Impact of Artificial Intelligence on the Right to a Fair Trial: Towards a Robot Judge?*. Asian Journal of Law and Economics, 11 (2), str. 1–38.
34. Walsh, M. J. (2013). *States of Exception: The Violence of Territoriality, Sacrality, and Religion in China-Tibet Relations*. Journal of Religion and Violence, 1 (1), str. 71–98.
35. Werhane, P. H. (2015). *Corporate Moral Agency and the Responsibility to Respect Human Rights in the UN Guiding Principles: Do Corporations Have Moral Rights?*. Business and Human Rights Journal, 1 (1), str. 5–20.
36. Wilde, R. (1998). *Quis Custodiet Ipsos Custodes: Why and How UNHCR Governance of Development Refugee Camps Should be Subject to International Human Rights Law*. Yale Human Rights Development Law Journal, 1 (1), str. 107–128.
37. Zigon, J. (2014). *Maintaining the „Truth“. Performativity, Human Rights, and the Limitations on Politics*. Theory & Event, 17 (3). Project MUSE: muse.jhu.edu/article/553385.

Rad u zborniku ili poglavlje u knjizi

1. Ebers, M. (2022). *Standardizing AI: The Case of the European Commission's Proposal for an 'Artificial Intelligence Act'*, u: DiMatteo, L. A.; Poncibò, C.; Cannarsa, M. (eds.) *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence: Global Perspectives on Law and Ethics*. Cambridge University Press, Cambridge, str. 321–344.
2. Faulk, K. A. (2013). *Solidarity and Accountability: Rethinking Citizenship and Human Rights*, u: Godale, M. (ur.) *Human Rights at the Crossroads*. Oxford University Press, Oxford, str. 98–108.
3. Gardašević, Đ. (2014). *Ljudska prava i temeljne slobode u Ustavu RH*, u: Kregar, J.; Gardašević, Đ.; Gotovac, V. i dr. (ur.) *Ljudska prava. Uvod u studij*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 51–60.
4. Goldstein, D. M. (2011). *Human rights as culprit, human rights as victim: rights and security in the state of exception*, u: Goodale, M.; Merry, S. E. (eds.) *The practice of Human Rights. Tracking Law between the Global and the Local*. Cambridge University Press, Cambridge, str. 49–77.
5. Horvat Vuković, A. (2014). *Referendum narodne inicijative 2013. – ustavni identitet kao osnova ustavnosudskog aktivizma*, u: Podolnjak, R.; Smerdel, B. (ur.) *Referendum narodne inicijative u Hrvatskoj i Sloveniji – Ustavnopravno uređenje, iskustva i perspektive*. Prvo izdanje, Hrvatska udruga za ustavno pravo, Zagreb, str. 149–177.
6. König, P. D.; Krafft, T. D.; Schulz, W.; A. Zweig, K. A. (2022) *Essence of AI: What Is AI?*, u: DiMatteo, L. A.; Poncibò, C.; Cannarsa, M. (eds.) *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence: Global Perspectives on Law and Ethics*. Cambridge University Press, Cambridge, str. 18–34.
7. Kostadinov, B. (2011). *Ustavni identitet*, u: Bačić, A. (ur.) *Dvadeseta obljetnica Ustava Republike Hrvatske*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava, Zagreb, str. 305–337.
8. Kostadinov, B. (2021). *Vladavina prava – backsliding ili globalni kraj liberalne demokracije?*, u: Bačić, A. (ur.) *Okrugli stol Ustavne promjene i političke nagodbe – Republika Hrvatska između ustavne demokracije i populizma*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 365–378.
9. Mikac L. (2022). *Regulatorni okvir priznanja promjene oznaka spola – diskriminacija transrodnih osoba u pristupu zdravstvenim uslugama*, u: Miloš, M.; Kuzelj, V.; Mikac, L.; Cindori, S. (ur.) *Ljudska prava i pitanje identiteta*. ZA-Pravo i Sveučilište u Rijeci – Pravni fakultet, Zagreb – Rijeka, str. 365–383.
10. Miloš, M.; Haidinger, E. (2022). *Procjena autonomije ustavnog sudovanja identitetom ljudskih prava*, u: Miloš, M.; Kuzelj, V.; Mikac, L.; Cindori, S. (ur.) *Ljudska prava i pitanje identiteta*. ZA-Pravo i Sveučilište u Rijeci – Pravni fakultet, Zagreb – Rijeka, str. 27–49.
11. Oklopcić, Z. (2022). *The Illiberal Potential of the People*, u: Sajó, A.; Uitz, R. i Holmes S. (ur.) *Routledge Handbook of Illiberalism*. Prvo izdanje, Routledge, New York, str. 218–236.
12. Pavković, D. (2022). *Praktični pristup Ustavnog suda Republike Hrvatske načelu razmjernosti u ocjeni protuepidemijskih mjera*, u: Miloš, M.; Kuzelj, V.; Mikac, L.; Cindori, S. (ur.) *Ljudska prava i pitanje identiteta*. ZA-Pravo i Sveučilište u Rijeci – Pravni fakultet, Zagreb – Rijeka, str. 51–70.

13. Smerdel, B. (2021). *Kognitivna disonanca ili promjena paradigme? Kriza ili propast ustavne demokracije: što nakon populističke kontrarevolucije?*, u: Bačić, A. (ur.) *Okrugli stol Ustavne promjene i političke nagodbe – Republika Hrvatska između ustavne demokracije i populizma*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 51–69.

Mrežni izvori

1. Access Now, *Human Rights in the Age of Artificial Intelligence*, str. 19, <https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2018/11/AI-and-Human-Rights.pdf> (28. lipnja 2023.).
2. Ad hoc Committee on Artificial Intelligence (Cahai), *Feasibility Study*, 17. prosinca 2020., str. 8, <https://rm.coe.int/cahai-2020-23-final-eng-feasibility-study-/1680a0c6da> (28. lipnja 2023.).
3. Angwin, J.; Larson, J.; Mattu, S.; Kirchner, L. (2016). *Machine Bias: There's software used across the country to predict future criminals. And it's biased against blacks*. ProPublica, <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing> (28. lipnja 2023.).
4. Europski parlament – vijesti. *EP spreman za prava pravila o sigurnoj i transparentnoj umjetnoj inteligenciji*, <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/press-room/20230609IPR96212/ep-spreman-za-prva-pravila-o-sigurnoj-i-transparentnoj-umjetnoj-inteligenciji> (23. lipnja 2023.).
5. Hrvatski sabor. *Izazovi umjetne inteligencije: regulacija, brzina razvoja tehnologija, prilagodba kurikula, uloga škola te (i)racionalni strahovi*, <https://www.sabor.hr/hr/press/priopcenja/izazovi-umjetne-inteligencije-regulacija-brzina-razvoja-tehnologija-prilagodba> (23. lipnja 2023.).
6. Izvješće pučke pravobraniteljice za 2022. *Analiza stanja ljudskih prava u Hrvatskoj. Pravo na privatnost i utjecaj umjetne inteligencije na ljudska prava*, <https://www.ombudsman.hr/hr/pravo-na-privatnost-i-utjecaj-umjetne-inteligencije-na-ljudska-prava-2/> (23. lipnja 2023.).
7. Omejec, J., „Na izvanredno stanje ne treba ni misliti, a kamo li ga zazivati!“, *Večernji list*, 27. 3. 2020., <https://www.vecernji.hr/vijesti/omejec-na-izvanredno-stanje-ne-treba-ni-misliti-a-kamo-li-ga-zazivati-1389637> (14. lipnja 2023.).
8. Smuha, N. et al., *How the EU Can Achieve Legally Trustworthy AI: A Response to the European Commission's Proposal for an Artificial Intelligence Act*, 5. 8. 2021., <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3899991> (28. lipnja 2023.).

Pravni izvori

1. Zakon o sustavu civilne zaštite, *Narodne novine*, br. 82/15, 118/18, 31/20, 20/21, 114/22.
2. Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 56/90, 135/97, 8/98 [pročišćeni tekst], 113/00, 124/00 [pročišćeni tekst], 28/01, 41/01 [pročišćeni tekst], 55/01 [ispravak], 76/10, 85/10 [pročišćeni tekst], 5/14.

3. Prijedlog uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o utvrđivanju usklađenih pravila o umjetnoj inteligenciji (Akt o umjetnoj inteligenciji) i izmjeni određenih zakonodavnih akata Unije, COM/2021/206.
4. Bijela knjiga o umjetnoj inteligenciji – Europski pristup izvrsnosti i izgradnji povjerenja, COM/2020/65.

Sudska praksa Ustavnog suda RH

1. U-I-295/2006 I U-I-4516/2007 od 6. srpnja 2011.
2. U-I-1694/2017 i dr. od 2. svibnja 2018.
3. U-I-242/2023 i dr. od 23. svibnja 2023.
4. U-III-3441/2020 od 11. svibnja 2023.

Summary

ARTICULATING AND EVALUATING CRISES IN THE LIGHT OF HUMAN RIGHTS: THE CASE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Human rights and crises apparently remain in tension with each other. Crises challenge human rights, while human rights must provide limits to how we respond to crises and may have to be rescued from long-lasting or potentially permanent situations of crisis. In this paper, we provide an alternative view of the interplay between crises and fundamental rights. We explore human rights as sources of arguments for articulating crises. This demonstrates how human rights are involved in the existence of a crisis, not just because they are pushed out, or suppressed by it. In order to explore this perspective further, we ask how it helps to imagine the challenge of regulating artificial intelligence as a crisis in its own right. The example of artificial intelligence is particularly apposite for this as it reminds us that crises can only be identified if their normative component is defined. To explore this perspective, we articulate two roles of human rights in relation to crises: defining the space of crises and assigning the roles in a crisis situation. We go on to show how they are reflected in efforts to regulate artificial intelligence. By deploying a risk-based perspective, these efforts are only apparently detached from the human rights discourse, actually creating new spaces to use fundamental rights in defining different visions of crises.

Key words: crisis, human rights, artificial intelligence, hermeneutics

